

JQR
OLD SERIES Vol. 19 1907

SHARSHOTH KESEF.

THE HEBREW DICTIONARY OF ROOTS,
BY JOSEPH IBN KASPI.

AMONG the writers at the end of the thirteenth century stands out prominently Joseph ben Abamari ben Joseph ben Jacob, of Kaspia, the Hebrew translation of the French name of Argentière in the south of France.

Born in 1280, he emigrated early to Tarascon, and afterwards lived in Catalonia, Aragon, and Valencia in Spain. He was a man of independent means and high culture. Deeply influenced by the philosophy of Maimonides, he devoted his leisure and his natural disposition to writing many books of a philological and philosophical character. A keen observer of men, taught by experience, he did not hold his contemporaries in high estimation, and took no care to conceal his feelings. Of a wide range of view, and versed in the philosophical teachings of the time, he applied the principles of rational interpretation in his Commentaries to the Bible, and in his other writings; and in his Epistles to his son he sharply castigated the foibles and tendencies of his contemporaries. This drew upon him the animosity of his adversaries, and the freedom with which he commented on the text of the Bible stamped him in their opinion as a man whose ideas should not be propagated, nor destined to be admired by succeeding generations.

The result has been that most of his writings have remained unknown almost to this very day. It has been my good fortune, at the suggestion of Dr. Gaster, to turn my attention to this long forgotten writer, and I have been unexpectedly favoured in the discovery and publication of the largest number of his writings that

have survived. Ten appeared under the title קשר כלל כסף, and then ספר כסף in two volumes¹. But the list of his writings is by no means exhausted, for he himself mentions having written twenty books, and it is not improbable that even that number falls short of the actual number of his writings. Since publishing those four volumes I have found also the work ספר הכסף in the possession of Mr. E. N. Adler, a small epitome of his views under the form of Homilies, and the Bodleian has recently acquired the Commentary of Kaspi to the former and latter Prophets ארני כסף². All these are either Commentaries to the Bible, or short philosophical and ethical treatises. But a book of purely philological import is the one preserved in a unique MS. in Paris, a Dictionary of the roots of the Hebrew language, written in an old Spanish cursive hand, Cod. 1244. It is unique from more than one point of view and undoubtedly deserves to be published in its entirety. It is the greatest monument of the philosophy of the Hebrew language that has ever been attempted. I have neither the competence nor the necessary preparation to judge this book in comparison with similar attempts that have been made by modern scholars in trying to elucidate the inner meaning of the different Hebrew roots or stems, but I make bold to say that no one has yet attempted to dive so deeply into the mysteries and the origin of language and the primary meaning of the roots which form the Hebrew language. The principal object with our author seems to have been to reconcile the different meanings, often totally divergent from one another, which are given to one and the same root. The homonyms seem to have exercised a special attraction on Kaspi, and he tries to go back to the abstract idea which lies at the basis of these contradictory meanings and he endeavours to reconcile these differences, often in a recondite way, by that original

¹ קשר כלל כסף, ed. I. Last, 2 vols., Pressburg, 1903. ספר כסף, ed. I. Last, 2 vols., Krakau, 1905.

² MS. Hebr. e 90.

שרשות כסף.

אמר המחבר, ראה ראיתי כי היה יי עמנו לדעת חלקים גדולים מכונת לשון הקדש, מפני שהקשרנו על לשוננו אשר הוא לשון הקדש ומהות הוראתו כפי מה שיכלנו מזה שנמלט בידנו ומעם רבים מן המפרשים אשר קדמו לפנינו, לכן קמנו ונתעורר לחבר ס' השרשים, ועל שם יחוסנו קראנו זה **שרשות כסף**. וברב השרשים נראה איך מעו—ובפרט החכם אבן ננאה והח' אבן קמחי—בכמה מקומות שראינו דבריהם מפורים וגרם להם זה סכלתם במלאכת הניון, אשר ענינה וגדרה אינו רק הישרת הדבור הפנימי והחצוני. א"כ איך נרע במה נהיה ישרים, ואיך נרע פקודי ה' ישרים, אלא א"כ נלמד תחלה זאת המלאכה אשר הדורים תישר, ולכן מי שירצה לעמוד על לשונות לשון הקדש יעמוד תחלה על שלשה סדרים אשר חברנו, הראשון קצור הגיון הכולל לכל הלשונות הנקרא צרור הכסף, השני הפרקים הכוללים דרכי לשון הקדש הנקרא רתוקות כסף, השלישי פרטים מלשון הקדש הנקרא שרשות כסף. וכי יעמוד באלה באזן וחקור לא יצטרך רק לבא כסדר בידיעת פרושנו על ספרי הקדש אחד לאחד, והראש הוא ספר התורה הנקרא ספר יי, דבר יי, ותורת משה, ועקר הכל לדעת דבר גדול והוא הנמנה בכלל מעשה בראשית ומעשה מרכבה.

ואתחיל בספר השרשים ועמנו האלהים בראש ומאתו אשאל ההישרה אל האמת, ואחל בעזרת המלמד לאדם דעת:

אבה. לא מצאנו מזה השרש רק אבחת חרב (יחזקאל כ"א כ'), ולומר שהא"לף במקום ט"ית חלילה ל', כי כבר הקדמנו זה בפרקים שזה נמנע, ולומר שענינו כמו להם בעבור שנמצא במקום אחר להט החרב (בראשית נ' כ"ד) הנה זה אפשר לא מחוייב, אבל מאי זה ענין נניחהו נעשה ממנו כל הבנינים וגם השמות עם שני המשקלים:

אבך. בזה מה אעשה, ואין בירינו רק ויתאבכו נאות עשן (ישעיה ט"ז יי), ולומר שענינו ויתעבו או ויתקשרו או ויתנשאו, זה אפשרי לא מחוייב, אבל שאפשר מזה שאמר אבן קמחי שחבר מזה כ"ף הדמיון, חלילה, כי

התקדמו נמצא ביד N 1329. 1268; כ"י אקסטר 1.

כ"ה נמצא בוואזניק.

ס' השרשים הוצאת באר עמוד 10 וכן הר"ד.

הר"ד בשרשיו וחסרה כ"ף הדמיון ושיעורו ויתאבכו כנאות עשן.

abstract meaning which he attaches to the primary roots in the language. Whether these abstract and philosophical interpretations will recommend themselves to modern scholars or not is not for me to say, but Kaspi's work is undoubtedly a remarkable attempt in that direction. Nor am I competent to say whether he is following examples set him by Arabic lexicographers. I must leave this to other scholars to decide. The system he follows is to group all the words belonging apparently to the same root under one rubric, and to explain their ramification and change of meaning; he takes cognizance of the interpretations which had been offered by his predecessors, notably Kimhi and Ibn Janah. He refers specially to Maimonides, Ibn Ezra, Saadia Gaon, to Hayuj, Samuel Ibn Tibbon, and also to the writings of Aristotle in their Arabic tradition, Abu Hamed, Averroes (Ibn Roshd), Abu Nassar, and others. He refers to other philosophical writings besides physics and natural sciences; he shows himself fully conversant with the Hebrew and Arabic literature, and he also introduces many old French glosses (La'az r'ly) in order to interpret some technical expression used by him.

As the book would form a large volume if published completely, which under actual circumstances I could not undertake, I avail myself gratefully of the suggestion of Mr. Abrahams to publish here only abstracts culled from the whole alphabet, which may serve as a specimen for the contents of the book.

I have selected those that are most characteristic of the book and of the author, and I hope that these specimens may induce some scholar or scholars able and willing to undertake the task to acquire my copy and publish it in a manner worthy of the work and its author.

I. LAST.

טעם הוא הוא וטעם הרומה הם שני מינים, וכל אחד טבע בעצמו, ולכן פעם ינהנו האחד ופעם ינהנו האחר, כי אמרו ע"ד מפיין וחבר וחין שנון איש ענה ברעהו עד שקר (משלי כ"ה י"ח) שהוא מטבע הוא, היה נכון מצד טבע הוא הוא. ובספר משלי מאחד משני המינים האלו למאות, והכל ישוב אל טבע שם האחד, וכבר התבאר ששלשה אלו השמות במה שאחר הטבע. ואולם איך שנקח הוראות זה השרש אעשה ונעשה כל השמות והבנינים:

אבל. מזה השרש אוכל לגזור ענינו כי נמצא בידנו ממנו שמוש הרבה. וסוג ענינו אחד מן המינים שנכנסים תחת סוג ההפסד וההעדר, והשם מזה שיוורה על מהות זה המין, אבל כבר (בראשית נ" י"א), ומזה המקרה שהושג למקום הנקרא טרן האמר (שם) קראו שמו ואמרו אָבֶל מצרים (שם) אבל כרמים (שופטים י"א ל"ג) אבל מחולה (שם ז' כ"ב), וכן קראו שם לנחש ידוע אצלם אמרו אוֹבֶל אולי (דניאל ח' ב') כאמרו על נהרות בבל (תלים קל"ז א'), אבל השם המורה הנגזר אמר אבל וחפזי ראש (אסתר ו' י"ב). ואולם הפעלים מצאנו מן הקל כי אָבֶל עליו עמו וכמרי עליו ינילו (הושע י' ה') כלום שעליו ינילו בזמן העבר או היום, כמ"ש והבית הזה יהיה עליון (מ"א ט' ח') שטעמו יהיה או שהיה או שהוא, ר"ל שהוא מורכב הרכבת באור ותנאי, והערך מה שכתב מזה כותב דברי הימים (דרי"ב ו' כ"א). ומצאנו עוד מן הקל, אבל אמללה ארץ (ישעיה ל"ג ט') על כן תאבל הארץ (הושע ד' ג'), וכן ויאבל חיל וחומה (איכה ב' ח'), כי כל זה מענין העדר מתנגד לקנין ומציאות, כמו אוטלל ואוטלל, וכן אבלה נבלה הארץ (ישעיה כ"ד ד') כמו שענין נבלה הוא מהפסד, כאמרו והעלה נבל (ירמיה ח' י"ג), וכן ונפשו עליו תאבל (איוב י"ד כ"ב) תפסד ותעדר, עם שידוע שתוף נפש כמו שנבארהו במקומו, וכבר סמך לזה תחלה אך בשרו עליו יכאב. ונמצא בנין התפעל ויתאבל על בנו (בראשית ל"ז ל"ד) חולת זה, והכל תחת סוג ההפסד מצד דיוק אבן רשד או אבוחסד, וזה כי המתאונן והמתאבל ספסיר עצמו, ואם הסכימו לעשות הבנין הראשון והאחרון, ר"ל הפעל קל וההתפעל, אין ספק שג"כ הסכימו לעשות הישגה הניצבים, ולמה לא? ואולי עשו מענין העדר השלילה שהכל הוא מציאות דבר, עם היות דבר כגון מלת המעם, ומזה בחבור, ר"ל הא"לף והכ"ית והל"מר, ואמרו אבל שרה אשתך (בראשית י"ז י"ט), ויותר מבואר מה שכתוב אבל אדנינו המלך דוד (מ"א א' ט"ג), כי כאשר שמע אדניו ויאמר ליהונתן בא כי איש חיל אתה וטוב תבשר, ענהו, לא, כלומר לא טוב אבשר כמו לא אדני שמעני (בראשית כ"ג י"א).

שטעם לא שלילה קצרה לדבר לא נמשך אחריו. וכן לא אדני ועבדך באו וגו' (שם מ"א י'), ואין חובה שיהיה בכל מקום. כי אם, או, כי, רק, והרומה לזה, כי כן נכון לומר אלו כמו שנכון אמרו לא כי ברחוב נלן (שם י"ט ב'), וכן הטעם באמרו אבל שרה אשתך (שם י"ז י"ט), כי הא שלילה מה שקדם, כאלו אמר הישג לאברהם אין דעתי על ישמעאל שלילה הנר. וכן מאמר נחוי אבל בן אין לה (מ"ב ד' י"ד) כאלו אמר אין דבר לעשות לה ממה שחשבת, וכבר הניח אבן קמחי כל זה. אבל תמה אני איך אח"כ כתב דבר זה לשונן, וענין אבל אשמים אנחנו (בראשית ט"ז כ"א) אבל אשה אלמנה אני (ש"ב י"ד ה') וכל המאורע הנמשך כאלו אמרה אין לי דבר בעולם ועסק אחר עתה רק זה. וכבר זכרנו שאחר מלת לא אין שם רק וא"ו כמו ועבדך באו (בראשית ט"ב י') או גם בלא וא"ו כמו אדני שמעני (שם כ"ג י"א), ואם הכותב פרוש שם שהקדים וכתב ששללו אלה, אין חובה לו שיעשה כן תמיד. ואולם ראה כי אחר כל מלה נמשך מאמר מחייב וגזירה מחייבת, ובכלל קיום דבר, ולכן יטעו המעינים ויחשבו שזאת המלה היא לקיום עד שכל מלמדנו הסכימו ללעז אותה כמו אמת, וזה שזה עם מה שילעזו בענין אמת וקיים, גם מלת הלא כאמרו הלא לאלהים פתרנים (בראשית ט' ח') והכונה לומר השלילה בתמה כדי שיתחייב מזה החיוב, ופעמים ינחו החיוב בתמה כדי שיתחייב מזה השלילה כאמרו היפלא מי' דבר (שם י"ח י"ג), הכי אחי אתה (שם כ"ט ט') התכלי עם האיש הזה (שם כ"ד נ"ח), ופעמים יבארו ויכתבו הכל כמו ההצליח י' דרכי אם לא (שם כ"ד כ"א). הכצקתה הבאה וגו' ואם לא אדעה (שם י"ח כ"א) כאשר נפרשם ובכמה מקומות בספרי הקדש ובפרט בספר משלי ישימו העלול והסתחייב ופצמים העלה והסתחייב:

אנני. אל ננת אנו (ש"ה ש"ו י"א), ונראה על כל פנים שהוא שם מן פרי, ואולי הוא מה שהוסכם ללעזות לומר נו"ן, ואיך שיהיה מחוייב ממה שהקדמנו בפרקים מדברי אבן רשד בשמות הנמצאות, שזה השם הונח לזה המין מן הפרי אם מצד קצת סבותיו אם מצד סגולותיו ומקדו, לכן צריך לנו שנזכר תחלה הוראת חיבור הא"לף והנ"מל והז"ן, ר"ל על מה הסכימו מיסדי הלשון שיוורה זה החיבור, כמו שנאמר עד"ס שהשם שם למין הפרי הנקרא בלעז פו"ם תפוח, מצד שמסגולותיו כמו שכתב הרופאים שהוא מנפח ומוליד נפת, כאשר קראו לכלי הנקרא בלעז סו"פוט' מפות, כאמרו נחר מפת (ירמיה ו' כ"ט), וכן למין הנקרא

Nuyz.

Pumey re.

Sufflet.

נעשה סוגים ומינים קצתם עליונים מקצתם, ואין זה על דרך אחד לגמרי בכלם, ר"ל ברחוק וקרוב או בעליון ושפל, והכל לפי השמוש בשרשים וזה בכאן עד"מ כי באר ובור וברר שהם נתי הע"ץ הם תחת סוג אחד קרוב בכל מה שנשתמש בו, לפי מה שנמצא בידנו, ואין רחוק משנאמר שהם תחת מין קרוב בכל מה שנשתמש בו, וזה כי שלשה עניי הפועל שיעשה האדם בחפירה בתוך הקרקע כאמרו כי חפרתי את הבאר (בראשית כ"א ל') באר חפרוה שרים (במדבר כ"א י"ח), ועכ"פ יש בכל באר ובור וברר חפירה מה שבתוכו, והבור ריק אין בו מים (בראשית ל"ז כ"ד), ובורות חצובים (דברים ו' י"א), וכן וירצוהו מן הבור (בראשית מ"א י"ד) תוך הקרקע בהכרח הוא, וכן ונמשלתי עם יורדי בור (תלים כ"ח א') שהוא הקבר, וכן מבואר אמרו כהקיד ביר מימיה (ירמיה ו' ז') שכלל שלשה אלה תחת מין קרוב עד שנכון לומר שהם נרדפים כמו חרב, סכין, מאכלת, אך יש הבדל ביניהם כאשר למד אבוחסר, ובשורש בור וברר שהכל אצלי שרש אחד אאריך יותר, אבל בשרש באר שאנו בו אומר, כי עם היות סוג הוראתו העליון כמו שאמרנו ענין ברירת הנה סוג הקרוב הוא עם בור וברר מענין חפירה, ואם אינו בקרקע האץ אבל חפירת דבר, עם היות דבר שם משותף גדול, וכן חפר שם משותף, כי נמצא עד"מ כי חפרתי את הבאר הזאת (בראשית כ"א ל') חופר נטץ (קהלת ו' ח'), ונאמר לחפור את כל הארץ באו (יהושע ב' ג') שאן המעם שאותם המרגלים באו לחפור בורות ובארות בארץ, אבל המעם להשיג תוכות עניי הארץ וסודותיה, כי זה הוא ענין המרגלים, כאשר המוכה היא ונו' (במדבר י"ג י"ט) וכל הנמצא שם, ובשרש חפר אארץ, ודי לנו כאן בהודענו זה מענין חפר שהוא משותף, והצד השווה שבהם הוא ענין השגת תוכות הדבר, עם היות דבר ג"כ סוג משותף גדול מאד נטץ יש ונמצא, א"כ נגלה ענין אמרו הואיל משה באר את התורה הוא (דברים א' ה'), באר היטב (שם כ"ז ח'), ובאר על הלחות (חבקוק ב' כ'), כי כל מבאר ומפרש דבר, אין ענינו רק פועל שהוא עושה בתוכו של אותו דבר, כאלו דומה שהוא חופר וחותר עד שהוא נכנס בתוכו של אותו דבר, ורואה ומשיג כל מה שהוא נסתר וסתום וסוד כמס חסם, כמו שנפרש עוד שרש חתר ונקב, וכוה הוא בורר מה שבתוכו מין סוד צד בצד, כי עד"מ מי שרוצה לפרש מהו האדם, יכנס בתוך ובעומק משה כי לא יספיק לו בהשתדלותו להשיג מראהו שהוא לבן ולא שחוםטו ארץ עד"מ, אבל יכנס בתוכו לדעת שהוא מחובר סוד' יסודות וכמה מידע

אמ"נלה' שקד ושקדים, אשר מזה מבואר מדברי ירמיה שהושם לו זה השם מענין שקידה (ירמיה א' י"א י"ב) ואם נאבד לשוננו ולא נדע הוראות זה השרש, אבל מחויב חיוב הכרחי כי ההסכמה בכל חיבור אותיות הוא להוראת מות, ובפרט היה באנו ובכל שרש אנו כן, ואיך שנפרשהו נעשה כל השמות והבנינים:

באר. כבר הודענו באות הא"לף עם מה שהקדמנו בפרקים כי כאשר נרצה לעמוד על הוראת שרש אחד, נראה הדומים לו בכל העברי מאי זה שיהיה מן הדמיון, ובוה נשיג הטבע הכולל לכל הנכנסים תחת אותו הדמיון. ואחר הטבע הכולל לכל הנכנסים תחת שרש אחד לבדו, אבל כל זה נעשה כפי יכולתנו, לא כפי רצוננו, וזה בעבור שאין כל שמוש העברי בידנו, ואחר שהקדמנו זאת ההקדמה הכוללת, אומר בכאן בפרט כי באר ובור וברר וברא וברה שש הנה, שכלם תחת סוג וטבע לאחד בהסכמת הלשון, וזה שהסכימו שענין כלם יהיה ברירת הדבר, עם היות תחת ברירה מינים הרבה, אבל הענין הכולל הוא ברור וברירה. והנה יותר מבואר בשלשה הראשונים שהם תחת סוג אחד, כי הכל פעל האדם שיעשה כשהוא חופר בארץ ובורר מחוצה אבנים ועפר וצורורות, עד שתשאר הגומא נקיה וימצא שמה מים, וכן ברא יש בו פעל ברירה כי אמרו עד"מ בראשית ברא וג' (בראשית א'), למן היום אשר ברא אלהים (דברים ד' ל"ב) הנה בהכרח אחד מהמבין בזה, שהשם ברר האדם עד"מ מכלל סוג החי שהוא משותף בו עם הבהמות ושאר בע"ת והבדילו מהם בדבור, וכן הדין בשמים ובארץ ובכל מין ומין, כי לכל מין יש הברל עצמי מברילו ומיחדו משאר המינים, ואיך הלכו הקודמים סביב האמת ולא השיגוהו! וענין אחר הפעל בדגוש, ובראת לך שם (יהושע י"ז ט"ו), ובראתיו והיה לך תצאתיו (שם), ויד ברא בראש דרך עיר ברא (יהושע א' ח'), ענינם ברורה ובחירה, והנה איך יעלה על לב חכם, כי שמוש הפעל דגוש יציאנו לענין נבדל שאין לו יחס עם שאר שמוש ברא, ואין הדגוש רק לחזק התאר, ודי לנו שגם הקודמים מודים שיש בשורש ברא טעם מה ויחס מה מענין ברירה. ואולם ברא וברה מבואר זה באמרו ברו לכם איש (ש"א י"ז ח'), ובהנני לשרש ברא וברה אבאר כל זה יותר, ואבאר כי אין בשרש ברא רק סוג או מין אחד וכן בשרש ברה, וכי ישלם פרושי באלו השרשים כלם, יודע כי ברר סוג העליון כמו הנשם עד"מ או הצמת, וכי כל אחד מן החמשה הנשארים היה כל אחד סוג כמו החי, ותחת כל אחד מהם מינים ואישים, ובכלל כי בכל העברי

זה הוא מין חזק דבוק, חלקים, דומה למח שאמרנו בשרש בשר, כי רבותיו ז"ל השתמשו בו בחזק דבוק חלקי הקרקע כאשרם קרקע בתולה (נדה ח') ועור אמרו עד שמגיע לסלע אג לבתולה (אהלות פט"ז מ"ד):

גבע. ראה זה כי הקמחי עשה בו ענינים שלשה, ואין שם אלא אחד גמור. וזה כי ענין זה אחד והוא התרוממות הדבר ובליטתו קרוב משרש גבה וגבן, ומה לנו מי הוא הנשא, ולזה ההר כשישיבו נבון גדול יקרא גבעה ונבעון (ש"ב ב" כ"ד כ"ה). וכן כי הכובעים שנושאים במצרים השרים וכתיב יי בהם, הם על צורה נפלאה מנבון (י) להראות התנשאות ורוממות עד שהם על צורת גבעה ונבעות נקראות מנבעות, וכן כוסות כסף וזהב יש ששתותים בהם השרים, הם על תמונות בולטות ונבניות נקרא נביע (בראשית מ"ד ב'). ולזה במעשה המורה צורות כאלה, אשר לזה כתיב שם ארבעה נביעים (שמות כ"ה ל"ד).

אבל בעבור שיש הבדל מה ביניהם כפי דיוק אבוחסד, שני שלשה אלה בשם מיוחד לכל, וקראו לאחד גבעה ונבע, ונבעות, ולאחד מנבעות ומנבעות, והאחד נביע ונביעים. ולא נמצא מה רק שמות, ואולם מן הענין הראשונים נמצא ובה"א הנקבה גבעה ובסמוך נבעת שאול (ש"א מ"ז ל"ד) נבעת הערלות (יהושע ה" ד') ולרבים ההרים והנבעות, והשני מנבעות ומנבעות (שמות כ"ח מ'), והשלישי, וימצא הנביע (בראשית מ"ד י"ב) ואת נביעי נביע הכסף (שם פסוק ב') שלשה נבעים (שמות כ"ה ל"ג) נבעים מלאים יין (ירמיה ל"ה ח').

גנב. גם זה מין אחד ממיני הכסוי וההסתר וידוע לנו תהלה לאל. השם דמיון ראשון בידו הגנבה (שמות כ"ב ג'). והגנור ע"ד הפועל כבשת גנב כי ימלא (ירמיה ב" ב"ו), וע"ד הפועל גנבתי יום ונ' (בראשית ל"א ל"ט), ואין הי"וד נוספות רק ליחס לחזק. ומן הפעלים מן הקל למח גנבת את אלהי (שם ל'), ומן הנפעל ואם גנב יגנב (שמות כ"ב י"א), ומן הדגש מגנבי דברי (ירמיה כ"ג ל'), ושלא נזכר שם פעלו ממנו, כי גנב גנבתי (בראשית מ" מ"ו) וגנב מבית האיש (שמות כ"ב ו'), וההתפעל ויתגנב העם ביום ההוא (ש"ב י"ט ד'), ובכלל רב שמושו כי רב מאד מחטו באנשי זאת המלאכה:

דבב. מין הנעת הדבר החזוני, והשם ומצא דבה הוא כסיל (משלי י" י"ח) מוצאי דבת הארץ (במדרש י"ד ל"ז), ומה שאמר הקמחי כי הבאת הדבה הוא אמת והוצאת דבה הוא שקר, הנה זה שקר לפי דעתו, אבל

מעצמות ובשר ונידים ועורקים ועצבים, וישים בצוירו מין מין לבדו, וזה בברירה גמורה, ואחר יכנס אל תוך נפשו ויברור מה כוחותיה עד שיישג שבה מין אחד מכת הצמיחה, ואחר מן ההרגשה, ואחר מן ההכנה והשכל, ויותר מאלו המינים בנוף האדם לאין מספר, ועל דרך הקצור אומר כי מוצאת הספירה בענין מהות האדם ישיג שגדרו הוא, שהוא חי מדבר, ובכלל כל נדר דבר כן ענינו, ובוה הענין והמלאכה, נעשה כל נדר דבר שהוא לעולם נעשה מסוג והבדל, ואין ענין הבדל רק להבדיל ולברר דבר מדבר, ונגלה כי זה יעשה כל מחבר ספר ארוך או קצור, כ"ש מר"ע, והוא הדין לכותב מצד ענין המכתב, אשר מזה נאמר ובאר על הלחות ונ'. א"כ נגלה כי אחרו באר התורה הזאת עם היות ענינו הקרוב חפירה, הנה ענינו העליון ברירה והבדל דבר מדבר, ואם תרצה אמור הפרשת דבר מדבר, כי ההפרשה וההבדלה הם נרדפים, ולכן הביאור והפרוש ענינים נרדפים מאד כמו שאבאר בשרש פרש, וגם עם שני אלה יכנס פרד וגם שם אאריך.

ועוד תדע כי גם על הענינים מצד מה שייחוס להם הציור ותוארו בשם סתומים וחתומים, כמו שמבאר זה הלשון בדניאל (י"ב מ'), ועל כל סתום וחתום יאמר שהוא סגור ומסוגר, והפכו הפתוח וההתגר וכל הדומה לזה, וכל אלה השמשות נופלים אם בגשם אם בגשם מצד הציור לענינם. ובהגיע לשרש שרש אאריך יותר. והעולה מכל מה שאמרנו, כי על המבאך הענינים לפי הציור השכלי האמתי, יאמר לו שהוא בורר וברא ובורה ומפרש ומבדיל וחופר וחותר ופותח ומתיר ומגלה, ואם ימצאו עוד בלשון מצד זה הדמיון כן יהיה, א"כ מכל מה שהקדמנו נגלה ונודע המבאך בכאן בשרש באר, שהוא תחת מין אחד עם בור ובור, כמו קאם וקום וקים, זה מה שכיווננו באורו, וחזר זה והקש על זה, כי לא אוכל להאריך תמיד:

בתל. גם מזה לא נמצא רק שמות אם דמיון ראשון אם נגור, לא מצאתי לבתך בתולים (דברים כ"ב י"ו) ואלה בתולי בתי (ישע), ואבכה על בתולי (שופטים י"א ל"ז), ולא מצאנו בהפרד כ"ש על זכר, וראוי זה בסיון שנים מצד היות הבתולים ליסם (i) ארונים מעורקים מניני צדי אבר הנקבה כידוע לנו זה המצעה, ומי יתן ונדע כן ענין שאר הנתחים. ומן השמות הנגזרים בתולה ואיש לא ידעה (בראשית כ"ד מ"ו), והכפל לחזק כמו כי מת אחת ולא תחיה (ישעיה ל"ח א'), ומבואר שענין שרש

כי נזיר משרש נזר, ואולם יוד הוא משרש זה כמו ויזר, והטעם הויד יעקב ועשה במזיד ובכונה גדולה, ובפרוש התורה אאריך¹ יותר בע"ה:

חבב. מין אהבת, ור"ל השתמשו בו הרבה ולא מצאנו רק אף חבב עמים (דברים ל"ג²), לסמן בחבי עוני (איוב ל"א ל"ג) הטעם בחבב ואהבתי להען אבל גליתיו והרחקתיו, ואריסט' האריך בענין זה בס' המדות:

חזר. לא נמצא רק ואת החזיר (ויקרא י"א ז'). ואולם ר"ל שמשו הרבה בלשון חזר ומחזיר, והפליגו להראותנו כי שמות הדברים הם מצד הנראה³, כאמרם למה נקרא שמו חזיר שעתיד הב"ה לחזירו לישראל⁴ ומדעתי נקרא כן מצד שדרכו ללכת ולחזור לאתרויו תמיד:

חליץ. אמר **אבן כספי**. ראה זה השרש מה כתב בו החכם הקטן ואשר נכתוב בו אנחנו, ולכן ראוי שנדע כי שרש זה הוסכם שהיה מורה כשינע האדם את הדבר ממקום למקום, שזה הוא התנועה באנו ולא כל דבר, אלא בתנאי כשיהיה הדבר ההוא דבוק במקום הראשון דבוק חזק, כי זהו ההבדל העצמי בנדר זה שהלשון הקצר בזה הוא תנועת הדבר ממקום כשהוא שם מדובק דבוק חזק, ואמרנו כשהוא שם מדובק דבוק חזק, הוא ההבדל המיוחד אותו והמודיע עצמיותו, כמו שיעשה המדבר בנדר האדם, והיותר מפורסם בזה השרש אמרו וחלצו את האבנים (ויקרא י"ד ט'), כי ידוע שהאבנים הם מדובקים בקיר דבוק חזק עם עפר וסיד ומעתיקים ומניעים אותם משם. ואחר זה מפורסם לבקיאם אמרו וחלצה נעלו (דברים כ"ה ט'), כי אותו הנעל כמו שקבלו ח"ל הוא במלאכה מיוחדת בדבוקו בגל היבם דבוק חזק ברצועות וקשרים, ולכן יש בנעל שתי לשונות אחרים, וזה כי על הנעל הנהוג בארץ ההוא שאין בו רצועות כלל ולא שום קשר אבל הוא עשוי מעור קשה שהורדתו, וצורתו כצורת מה שאנחנו קוראים אישקריפ, אמרו של נעליך מעל רגליך (שמות ג' ה') מטעם ונשל הברזל מן העץ (דברים י"ט ה') וזה כי דרכם שלא להסיר נעליהם בידיהם, כי אם יענעו רגליהם וישל הנעלעד למרחוק, ואולם על התנועה היה מן המחוייב לפי הסכמתם שהאיש העובד הנחלה לוקח ביח את נעלו ונותן לרעהו דרך סימן, כי הוא פפשים עצמו בידים ובכונת מאותו הקנן ונותנו בידו לרעהו, לכן אמרו שלף איש נעלו ונתן לרעהו

¹ במשנה כסף לא נמצא שרש זה לא באריכה ולא בקצרה.

² ר"ל מצד טבעו.

³ המאמר הזה יקש ואינו.

הכל אחד על כל דבור אם אמת אם שקר, ובפרושנו לספר התורה אכריע שהמרגלים לא אמרו שקר, כמו שלא אמרה הנחש¹, אבל אמרו דברים רעים ובתנועות רעות כאשר אבאר במקומו בראיות. וכן הפעלים אמר דובב שפתי ישנים (שיה"ש ז' י"א), כמו שהודעתך כי בעיון גם נקרא הבינוני והפעול פעל, ובעיון דק שם כמו שבארנו בפרקים:

דהר. מיוחד להרמת קול הסוס כמו שורה ג"כ הצהילה על מין אחד מצינו כאמרנו בלעז הנפלאר, ועל הצהילה אנדלייאר, ומצאנו וסוס דוהר (נחום ג' ב') מדהרות דהרות אביריו (שופטים ה' כ"ב), כלומר סוסיו האבירים, ובעבור שיש מין עין ידוע אצלם שבאשר יתנועע הרוח ישמיע קול דומה לדהירה, קראוהו דהר (ישעיה מ"א י"ט):

דוב. לא מצאנו מזה רק שמות נשמים כאמרו דוב אורב הוא לי (איכה ג' ט') והרבים ברגש לחזק כמו נהמה כדבים (ישעיה נ"ט י"א) שמים דבים (מ"ב ב' כ"ד), וזה השרש קרוב מאד אל שרש **דאב**,

כי הדוב הוא בע"ח עומד עוצב רע ומר תמיד, גם מעציב את האדם:
אות ה'הא. הה. כבר הודענו בשרש אהה שהיא מלה נהונה על אנחה יעוין שם, ומה שנמצא הילילו הה ליום (יחזקאל ל' ב'):

הא. גם זה איננו רק מלה נהונה להעיר על המדובר לו, כמו הָא לכם זרע (בראשית ט"ז כ"ג), הא דרכך (יחזקאל ט"ז ט"ג):

הזה. לא נמצא רק הוזה שוכבים (ישעיה נ"ו י'), וכן שענינו הדבור בלתי מתוקן שיעשו רבים ובפרט חסרי הרעת בעת היותם מתנמנמים:

זור. מונח לפתעל דבר שיעשהו הפתעל בכונה גדולה, וברוב הוא מונח לרעת, והשם, בא זרון (משלי י"א ב') הנני אליך זרון (ירמיה נ' ל"א) וכשל זרון (שם), והתאר יד זור (משלי כ"א כ"ד) גערת זדים ארורים (תהלים ק"ט כ"א) גם מורים חשון עבדיך (שם י"ט י"ד) והטעם על שאול וסיעתו. ומשקל אחר המים הזורנים (שם קכ"ד ה'). ואם מן הפזלים אם מן הקל, ברבר אשר ודו עליהם (שמות י"ח י"א), כי אל י"י וזה (ירמיה נ" כ"ט) על משקל באה קמה. וכן הפעיל ובי יזר איש על רעהו (שמות כ"א י"ד) כי היזיר עליהם (נחמיה ט' י'), ור"ל היתמטו הרבה בשרש זה באמרם תמיד מזיד הפך השונן וזה כי הערטה הרעה בכונה עצומה הוא ערטה אותה בתכלית הרע. ומדעתי הפליג באמרו יזר יעקב נזיר (בראשית כ"ה כ"ט)

(רות ד' ו') כטעם שולף חרב, ובאלה הומנים במקרה וגם לנביאים עצמם. ובשרש נשל ושלף עוד נכתוב. אבל הכונה בכאן על חלץ. והנה מזה השרש והענין נמצא שמות, וזה כי הבגדים היקרים כבגדי זהב ורקמה שהם נ"ב דקים מאד קראו אותם מחלצות, כאמרו והלבש אותך מחלצות (זכרוה נ"ד) המחלצות והמעטפות (ישעיה נ"ב) כי כן נהוג גם אצלנו, כי אלו הבגדים כמו שנאמר במה שנקרא סנדוס שהם עומדים מקופלים ונרחקים תוך שני דפים ככלי הנקרא דישטרייג בלעז, וכשירצו ללבוש אותם יתקוהו משם כאלו הם מחלצים אבנים מן הקיר הבנוי. ומענין זה השרש שבארנו נדרו קראו שם לחלקים ידועים מן האדם חלצים, מאמרו אוור נא כנבור חלציד (איוב ל"ח נ") מחלציד יצאו (בראשית ל"ה י"א), אם שהם המתנים או שני חלקים זה בצד זה, כי נמצא נ"ב מתניכם חטרים (שמות י"ב י"א) ואיך שיהיה הוא שם לחלק השררה מן האדם לאחריו שעצמותיו דבקות שם דבוק חזק מאד בחליות ופרקים, והוא נכפף תמיד במ ומנעם ממקומם הלך ושוב, והפליע שאמרו וקח לך את חלצתו (ש"ב ב" כ"א) ויקה את חלצותם (שופטים י"ד י"ט) על כלי זין ידוע אצלם שהיה עשוי בחליות ופרקים דבוקים כנגד פרקי האדם עד שיהיו חלקיו דבוקים כשהאדם נצב, ומתנועעים כשהוא נכפף, כאשר אנו רואים תמיד גם אצלנו, והוא הנקרא בלעז פאלמינה שלובש האדם על כל גופו ואבריו בוריעות ובשוקים וירכים וברכים:

ואחר שהנחנו זה אומר כי מה ששמשו בפעלים בהנעה הזאת, אם מן הקל חלץ מהם (הושע ה' ו'), להוריענו כי השם היה מרבך עמם והם בו דבוק מופלג, כמו שצונו ולרבה בו (דברים י"א כ"ב), והנה ית' התנועע ונעתק מהם, וכן גם תיין חלצו שר (איכה ד' נ"), כי אע"פ שקשה עליו ההוצאה הזאת הנה הטבע יכריחהו, ובת עמי לאכזר, ואם מן הנפעל צדיק מצרה נחלץ (משלי י"א ח"), כי השם ית' יתקרו ויעתקוהו מן הצרה ואם הוא דבוק בה דבוק מופלג, זה יותר נסמך בענין, כאשר יאמר נעתק ונפדה וניצל וכל זולת זה. ואולם מן הדגש נמצא וחלצו את האבנים (ויקרא י"ד ס') וכבר פרשתי. ואמרו חלצני יי מארם רע (תלים ק"ט ב') חלצה נפשי (שם ו' ה') וחלצני כי חפץ כי (שם י"ח י"ט) יזה יותר מופלג מאמרו במקומות אחרים הצילני, הצילה נפשי. וכן מצא ואחלצה צוררי דיקם (שם ז' ה') כמו שהפליתי בפרטו בנקבו. ואם מן הטוב תצמחותי יחליץ (ישעיה נ"ח י"א) כי זה ברכת, הפך ורקב עצמות (משלי י"ד ל') או עצמות דכית (תלים נ"א י') או כן יסבר כל עצמותי (ישעיה ל"ח י"ג).

וזה כי העצמות כיהם נרכבות ומדוכאות ונשברות אינם דבוקות בפרקים בדרך הטבע עד שיהיה האדם מניע אותם על פרקיהם וחליותיהם, אבל הם מוטלות שטוחות שלא ינועו, כעצמות היבשות מן המתים ולכן נאמר על הפך זה, כי בזמן היטועה והשבעה בצחצחות נפשו ועצמותיו יחליץ, (ישעיה נ"ח י"א) כי הוא היה סבה פועלת ופניע להיות גופו ואבריו בכלל וכפרט על השלמות הטבע, ולכן אומר אני כי מה שאמרו ר"ל העובר לפני התיבה ב"ט של ר"ה אומר והחליצנו יי אלהינו (עירבון ל"ט) שאו הוא יום הדין והוא היום שנבקש מאת השם ית' שינתק עוננו וידבק לבנו דבוק מופלג, כענין המימן שנעשה בשעיר המשתלח, עד שיהיה אמרו והחליצנו כמו אם אמר והחליצנו מן העון והשטן והנחש, כמו שביקש דוד חלצני יי מארם רע (תלים ק"ט ב') עד שיקים בנו למען יחלצנו ידידיך (שם ס' ז') וצדיק מצרה נחלץ (משלי י"א ח') וזה מכמה צדדים, וכן נאמר מדי שבת בשבתו בתפלה נחמנו¹. והנה ידוע כי שם הדברים הדבוקים הם ממאמר המצטרף, ששניהם מצד אחד כמו האברים והשותפים ואין תיסה כלל בעבור אמרו במצותיך, כי אין צירוף ההעתק אל המצות, כי אם היה כן היה אומר מצותיך, והיה הפך האמת, אבל הכונה החליצנו מן העונות ודבקנו במצותיך, וכבר הודענו הפך התנועה:

טלל. מין סכוד ואהל, ושם הפעולה נעשה טלול וטלילה, ומזה הענין קראו טל לעב הדק הנעשה באויר שסמנו יתהוה הטל, כי אינו רק כיריעה מאהלת מתרמית, מה שאינו כן מה שיהיה עב ומלא עד שירדו הנשמים, ואמרו שראשי נמלא טל (שירש"ה ב') כי טל אורות טלך (ישעיה כ"ז י"ט) יתנו טלם (זכריה ח' י"ב). והפעל הוא יבנו ויטללו (נחמיה ג' י"ג), ותרנום סוכה מטללתא, בצל קורתיו, (בראשית י"ט ג') בטלל שירותי:

אות הייך. יאב. מין תאוה ותאבה. הפעל קל כי למצותיך יאבתי (תלים ק"ט קל"א) כמו תאבתי:

יאל. מין רצון וחפץ לבד ואין בו רק זה הענין הפשוט: אמר המחבר. ראה איך נעלם הסמך בדברים הקלים מן המפרשים להעלם מהם דרכי ההגיון, וזה כי זה החכם הקמחי עשה תחלה מין אחד מענין הרצון והחפץ, כאמרו הואיל משה באר את התורה (דברים א' ה') כי הואיל הלך אחר צו (הושע ה' י"א), ולו הואלנו ונשב (יהושע ז' ו') הואיל נא ולין (שופטים י"ט ו') הואיל וקח כברים (מ"ב ח' כ"ג) ויואל

¹ בכתב דף ס"ח.

ללכת (ש"א י"ז ל"ט) ויואל משה (שמות ב" כ"א). ואחר אמר ויואל שאל את העם (ש"א י"ד כ"ד) פרישו השביעם, ויהיה יאל ואלה כענין אחר, וחלילה, אבל הכל מטעם רצון וחפץ, אם שיהיה יוצא כלומר הניע את העם לרצון זה, או שיהיה בדרך, והיה נכון אמרו את בהסכמת העברי כמו אם אמר עם, ואיך שיהיה, הוא הטעם וירצה שאל את העם לאמר ארור האיש ונ', כי זה היה הסכמת רצונית ובחירות מכלם עמו כראוי, א"כ אין ויואל מענין אחר, אבל היה רצון שאל לומר ארור ונ', כענין הרצון שלט לומר החרם הנהנו בינינו. אח"כ אמר [הקמחי] וענין אחר, אשר נואלנו ואשר חטאנו (במדבר י"ב י"א) נואלו שרי צוען (ישעיה י"ט י"ג), אבל באמת גם זה מענין רצון וחפץ, וזה כי ידוע שכל ספרי הנביאים והחכמים מלאים מזה שיוכיחנו מהמשך אחר הרצון והחפץ לעשות דבר כלל, כי זה סכלות נמורה ופועל נפש המתאות, רק ללכת אחר ההגון והראוי לעשות, עד שגם נהנו לומר בסתם כי המשך אחר הרצון הוא רע אלא א"כ יצונו לו עצה ובחירה מן החכמים כמו ושומע לעצה חכם (משלי י"ב ט"ו) שא"ע שנאמר בסתם הטעם עצת חכמים לא עצת נערים וסכלים, כמו שהאריך בזה אריסטו בספר המדות, לכן אמר זה לנגאי נואלו שרי צוען כלומר התפעלו מרצונם, כי רצונם נבר עליהם, כאמרנו תמיד נברה התאוה והחשק לנגאי, כמו שביאר זה אריסטו בסוף מאמר הראשון מהמדות, וע"ד חסד ביאר זה באמרו אשר חטאנו, אחר אשר נואלנו, וכ"ז מבואר לבלתי טף ונשים כי כן דברנו תמיד, אבל רצון המפרשים להניח ענינים רבים יטה אותם מני דרך הישר, עם העלם מהם המלאכה המישרת, חזרו זה והקטע ע"ו:

י"ו. גם זה רב שתופס, אבל ענינו הכולל זמן, ואין צורך להאריך כי מדי עברי בפרושי ספרי הקדש אפרש איש על מקומו, רק שאמר פה, שלמי דעתי מה שאמר איזר כנא את הימים במדבר (בראשית ל"ו כ"ד) הוא מפרש זה, ונקראו הפרדים כן, כי הם מאריכים ימים מאד:

כ"י. אין בכל העברי מקום שיהיה מצינו אצ"ל, כמו שהדפיסו הדפוסים הלשון כחפצם והם הדפוסים ללשון סהפ, אבל ה"א, אם המסך דברים לבר, ואם בנתינת מצינו מה מבינה מיני, אם לנתינת סיבה אשר ידוע מיני הסבות וסיני מיניהם אצל הבקאים בעברי וביניק, וזה שהוא להמשיך הדברים ולקשרם בלבר, כאמרו כי תליד בנינו ונ' (דברים ר" כ"ה) כי יקום בקרבך נביא (שם י"ג ב') שאלו הם ההחלת דבור והמשתנה,

כלומר כי יהיה כך וכך, תעשה כך וכך, ובספר המספמים¹ לאין מספר מן כי או וכי, ורבים שאין ענינם כי אם כמו אשר, כמו ובמה יודע אפוא כי מצאתי ונ' (שמות ל"ג ט"ו) כלומר שמצאתי, וראה כי עמד הנוי הזה (שם), וכן כמעט אשר, כאמרו ל"י אלהנו הרחמים והסליחות כי חטאנו לו² (דניאל ט" ט"ט) כלומר אשר או כאשר, וכן וסלחת לעוני כי רב הוא (תלים כ"ה י"א) שרב הוא, וכן כי עם קשה עורף הוא (שמות ט" ט"ו) וכן כי רכב ברזל לו כי חזק הוא (יהושע י"ז י"ח) פי' שרכב, שחזק.

וגם נהנו לומר כן בחתימת ספור ארוך כשירצו לומר כללו של דבר בקצור, כאמרו אחר כל השירה כי בא סוס פרעה ונ' (שמות ט"ו י"ט), כי המן בן המרתא (אסתר ט"ו כ"ד) כי מרדכי היהודי (שם י" ג'), ואם לנתינת טעם מה, פן יחמיאו אותך לי כי תעבר ונ' (שמות כ"ג ל"ג) כלומר הטעם בואת השמירה שאמרת לי שיהם יחמיאו אותך לי. הקף זבח וצלמנע עתה בידך כי ניתן ונ' (שופטים ה' ו') כלומר אלו היה כן ראוי ליתן לצבאך לחם, וכן כי עזר עזר יי' (בראשית כ" י"ח) שזה נתינת טעם למה שקדם וירפא אלהים (פסוק י"ז) לפי שכבר היה שם חולי, והפליג בזה לפי שהיה נכון לומר וירפא ואם לא היה שם חולי, והעד כי אני יי' רפאך (שמות ט"ו כ"ו)³. ואם לנתינת סבה כאחת מסיני הסבות אשר מכלל מיניהם הוא כי יש בעצם ויש במקרה, ויש בכונה ראשונה, ויש בכונה שנית, כאמרו לא אעלה בקרבך כי עם קשה עורף אתה (שם ל"ג ג'). וראה בספור אחר כתוב מלת כי למינים רבים, וזה שכתוב הבה נא אבוא אליך כי לא ידע ונ' (בראשית ל"ח ט"ו), וזה כי אמרו הטעם כי שכלתו היא, כמו וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע (שם ל"ח ט'), ואמרו כי לא ידע הוא נתינת סבה בעצם ובכונה ראשונה למה שכתוב הבה נא אבוא אליך כמו אמרו כי ראתה כי נדל שלה ונ', ר"ל מאמרו כי נדל מעמו שנדל, ואמרו כי ראתה, נתינת טעם בעצם ובכונה ראשונה למה שכתב בתחלה ותסר בני אלמנותה.

ואמנם אמרו ויחשבה לוונה ונ' הוא נתינת טעם וסבה, אבל במקרה ובכונה שנית, כמו ויואל ללכת כי לא נסה (ש"א י"ז ל"ט) וכל אלו החלוקות דקות, ואני אפרש כל אחת במקומה, ואמנם נעלם המכונן מן המפרשים להעלם מהם מלאכת ההניין שהוא מצרף ובור לזהב, ולא זה בלבד אבל גם פרוש זאת המלה נמו עור, כי כתב הקמחי שמלת כי הנה לפעמים

¹ ר"ל בספר ואלה המספמים.

² י"ז כי מידע ט.

³ II, 193. דין משה נקף.

תבא עם ה'א התימה, הכי אחי אתה (בראשית כ"ט ט"ו) ופעמים לאמתת הדבר הכי קרא שמו יעקב (שם כ"ו ל"ו) מן השלשה הכי נכבד (ש"ב כ"ג י"ט), ואין בם כי אם לחימה או לשאלה כאמרם תמיד הלא, והנמשך לזה המין מן ה'א השאלה וה'א התמה, ובפרושי לספרי הקורש ימצא איש איש על מקומו:

כ"ה. מין כפיפה כמו שנבאר בשרש **כפף** ו**כפה**. ומה שמו שם לסלעים הכפופים ואמרו ובכפים עלו (ירמיה ד' כ"ט) חרי עפר וכפים (איוב ל' ו'):

לאך. ענין זה בעצמות מין מעשה ופעולה. השם מן המקרה הזה הוא מלאכה. והוא שם משותף כמ"ש המורה במלותיו להניין. ומצאנו והמלאכה היתה דים (שמות ל"ו ו') לרגל המלאכה אשר לפני (בראשית ל"ג י"ד) וכל המלאכה נמכוה ונמס (ש"א ט"ו ט') וירא שלמה את הנער כי עושה מלאכה הוא (מ"א י"א כ"ח). ועל דרך הרמיון על הש"ית מכל מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב'). כי מלאכה היא לאדני יהוה צבאות (ירמיה ג' כ"ה), ובסמך במלאכת רעהו (שמות כ"ב ו') עושה מלאכת י"י רמיה (ירמיה ס"ח י") וכן והלויים במלאכת (דבתי"ב י"ג י"). והקבין מלאכות, ובסמך בנות האלף כל מלאכות התבנית (דבתי"א כ"ח י"ט) לספר כל מלאכותיך (תלים ע"ג כ"ח) ובחסרון האלף למלכת שמים (ירמיה ו' י"ח). ומ"א על דרך הרמיון בהש"ית במלאכות י"י (חני א' י"ג). השם הנזכר מזה השם שזכרנו שהוא דמיון ראשון, ומלאך בא אל איוב (איוב א' י"ד). וישלח יעקב מלאכים (בראשית ח' ד') ועם כנוי קול מלאכה (נחום ב' י"ד) כלומר מלאך שלך. ועל השם ית' הרבה והנה מלאכי אלהים (בראשית כ"ח י"ב). ובכלל כי אין הברל בין אמרנו מלאך שהוא תואר, ובין אמרנו עושה מלאכת שזכרנו כמו שאין הברל בזה או בהניין בכל הדומה לזה כאשר בארנו בפרקים ר"ל כי על תאר כמו ייחב הלך כותב עושה ישיבה הליכה וכן הכל, וג"כ כמו שאמר אבונצר כי אין הברל בין אמרנו לבן ער"ט ובין אמרנו בעל לובן, וכן אין הברל בין אמרנו מעשה ובין אמרנו בעל מעשה, ובעבור זה אמרנו בפרקים, כי האהן והעין אינם נזורים מן אהן עין, כי לא נוכל לומר בם שנינים עושה אהן עושה עין, אבל נאמר עושה אהן עושה עין, וזה התבאר בארוכה, ולכן אתר שיש הברל בין מעשה לפעולה ובין מלאכת, ואם הם נדרפים כפי דיוק אכזמך, הנה אין הברל בין אמרנו מלאך שהוא תואר, ובין אמרנו עושה מלאכה על ירכעם (מ"א י"א כ"ח) שהיה עושה מלאכת שלמה, כמעט עדי

מלאכה במים רבים (תלים ק"ו כ"ג), או שנאמר על נבוכדנצר ששלחו השם להשחית את מואב, וכתוב אחר עושה מלאכת י"י רמיה (ירמיה ס"ח י") כמו שפרש אחריו וארור מונע חרבו מדם, וכתוב כן בנביא ויאמר חני מלאך י"י במלאכות י"י, (חני א' י"ג) ומה צורך עוד לבאור. וכלל הדבר כי אחר שיש לנו ההקדמה הנכבדת דברה תורה כלשון בני אדם (ברכות ל"א), הנה כל הענינים שהם מתיחסים לבן אדם, הם מיוחדים לו ית' בכל ספרי הקדש, וכן אמר ארוסטו במה שאחר הטבע, כי כל התארים שניתם למלך בשר ודם ניתם לו ית', כמו פקידים סגנים שופטים שוטרים ומלאכים טובים וכן רעים, מלאך משחית, מלאך המות וכל הדומה לזה, וזה אם בשכלים הנפרדים, אם בגשמים השמימיים אם בבני אדם טובים ורעים והכל יקרא מלאך. ולעז מלאכה או"ברה¹ ולעז מלאך אובריר² וכן נאמר מלאכי ב"ד היחס, ואולי לזה נקרא הנביא הידוע מלאכי. וינהנו בספרי החכמות לומר מלאכותי ביחס הפועל, ר"ל הכלי שנעשה במלאכה, והוא הדין שנכון לאמרו ביחס הפועל, אם כן אין לעז מלאך מישאנייר³ כמו שלח—כבוד הרב במקומו מונח⁴—ואע"פ שכל מלאך הוא שליח וכל שלח הוא מלאך, כמו המדבר והצוחק, הנה אין עצמות שם האחד כשם האחר, וכן—כבוד המורה מונח—אין עצמות שם אלהים שופט או מנהיג, וכבר הארכנו בזה בפרקים:

לבב. מונח למין דקיות ורקינות. וכבר קדם לנו בפרקים כי כל הלשון, או רובו שהוא ככלו נאמר על המציאות החומרית הנופית, ועל המציאות הצורית הנפשית, כי אף העצם יותר אמתי לצורה מן החומר, וכן נאמר בכאן מין דקות ורקינות לנפש וללב, ר"ל לצידור ולמחשבה וכן הפט ר"ל עובי ונסות כמו שקדם לנו בשרש בוב, כאמרנו ואיש נכבד ילבב (איוב י"א י"ב). ולכן אומר בכאן כי השם לדבר מצד היות המקרה הזה גובר בו, אמרו גם לי לבב כמוכם (שם י"ב ג') כל לבבות דורש י"י (דבתי"א כ"ח ט'), וזה, כי זה האבר אם מצד שהוא יותר דק משאר אברי האדם כראוי לו, ואם מצד שהוא שרש כלל נפש האדם עם כל כחותיה ובפרט לחיוני לפי דעת רבים, ראוי היה שהניחו לו שם מצד דקיות ורקינות, ואמרו בשלמות לבב ולבבות, מאמרו מתפפות על לבבן (נחום ב' ח'). ובחסרון הכפל ועם דגוש, כדרך בעלי הכפל, מה אצל לבתך (יחזקאל ט"ז ל"ו), והקבין ולישרים בלבבותם (תלים קכ"ה ד'), ובחסרון יותר, לב חכם לימינו (קהלת י' ב') בלב ולב ידברו (תלים י"ב ג') הפך

¹ Oeuvre.² Ouvrier.³ Messenger.⁴ מו"נ ח"ב ס"ז.

ולעזר בלא לב ולב (רב"ה) היא י"ב ל"ד) ובמקומו פרשתיו, ואין הברל בין שנתק הלב או הרוח שכתובו וכו', כי כן מנהג העברי וההנין, ובעבור שהחלק התוכני מן הדבר, הוא היותר דק מרקיב כענין הלב באדם, וכן לב האילן והפרי, הפך הקליפה שהיא עבה וגסה בערך לאשר בתוכו, וככלל מפורסם כי כל עוד שיתקרב גוף הצמח או כל גשם אל תוכו הוא יותר דק ורקיב, וכל מה שיתקרב אל חצונו הוא יותר עב וגס, הנה לכן ראוי לומר בלב האלה (ש"ב י"ח י"ד) לב השמים (דברים ד' י"א), בלכת אש (שמות נ"ב ב'). והכל מין אחד עם אמרנו לב האדם. ולא זה בלבד אבל גם על רקיקי הבצק כאמרו ורקיקי מצות (ויקרא א' י"ב) שהיה דרכם לעשות מצות דקות ורקיקות מאד במיני מאכלים שונים. אבל מן הפעלים נמצא מן הנפעל ואיש נבוב ילכב (איוב י"א י"ב) כי כל אדם נולד עב וגס בבטח צדין ואחר זה ידוקדק ענינו בכמה צדידים, כמו שיפרש בסימו ועיר פרא אדם ילד, ובמקומו פרשתיו. ומן הדגש שענינו כמ"ש בפרקים לחוץ התאר בענין יתר כאמרו פחות ויתר, כאמרו ותלבב לעיני שתי לבבות (ש"ב י"ג ו') כלומר תדקק ותרקק שתי רקיקות מצות או בצק כי לזאת התחבולה הביאה אל ביתו, מפני שהיתה נאה במעשיה לעשות זה בתכלית חזק הדקות והדקדוק. וכן לבבתי אחתי כלה לבבתי וג' (שיר ד' ט') הטעם דקות ורקקת אותי עד ששבתי דק מאד, כמו שנאמר באמנון על חמר אחותו, וראה מה בין ענינו, וענין החכם אבן קסחי ואבן גנאת, ואם באמת אין ראוי לחמוס הקדמחם כמו שכתבתי בפרקים:

לחם. ראה הפלטה איך המפרשים סובבים סביב לנקודת האמת להניח בכל שרש ענין אחד כולל וסוגי, ולא ימצאו רק ביחידים מעטים, ואם ימצאו לא ימצאו רק בדברים קלים, כמ"ש הקסחי בזה, כי לחם ומלחמה הם תחת סוג אחד, וזה כי המלחמה הוא מאכל חרב זה לזה, ובאמת הוא זה, אבל ראה כי עם היות הדמיון בניהם, הנה מצורף לזה יש דמיון אחר יותר דק והוא ענין פילוסופי, ולא שת לבו החכם הזה לה, ואם היה חכם בפילוסופיא. וענין זה ביותר קצר שאוכל לפרשו. כי בכפר הנפש במאמר כח הון אמר ארוסמו כי הקדמונים אמרו, כי היסוד קסחי שהוא הפך, ואמרו קצתם מפני שהוא דומה, וארוסמו פסק הלכה כי לכל אחד טעם מצד וצדק מצד, וזה כי הכל אחת אבל מצדדים כתחלפים, וזה כי המון בהיותו מון בכח כמו שנאמר עד"מ בהיות כבר הלחם על השלחן הנה או יאמר עליו שהוא מון והוא ון מצד כה שהוא הפך, וכי

"וכן מזה הענין מלחמה ל"י י"ח במלחמה מאכל הירב מה ומה" ל"ח הר"ד ב"ה ל"ח

אבלוהו שיהיה אז מון בפעל ושב בנופט כילום (!) וכימוס¹ ואחר דם ועד שיכלה הענין נאמר עליו שהוא מון ון מצד שהוא דומה, וכי ראו וידעו זה מיסדי השלשן שהיו חכמים בחכמות האמתיות והוא חכמת הטבע והאלהות, ורצו להועילנו בשיודיענו לנו טבע כל דבר ודבר בקראם שמות לדברים כמו שהארנו בפרקים, הסכימו שיודיענו לנו טבע המון ומה ענינו ולמה נקרא מון, ולא רצו להניחו לו שום צד מה שהוא דומה, כי זה דבר נעלם מן ההמון ואף מיחידים חכמים, אלא א"כ עמדו על ספר הנפש לארוסמו או הנעשה כמותו, כי זה אינו דבר מוחש, ר"ל פועל המון בנוף האדם, ולכן הניחו לו שם מצד מה שהוא הפך, כי זה מוחש וידוע לכל טף ונשים שרואים הלחם על השלחן וידוע שהוא מון להם בבת, כי מהרה יאכלו ויחיו בו ואז הוא הפך ומתחלף לניח, כי אינו בשר ושומן ושאר, וזהו אמרם ו'ל אימתי קרוי לחם עד שלא נאכל, (ברכות ט"ח:)

ולכן הסכימו כי חבור הל"ד והח"ת וה"מ, ר"ל שרש לחם יהיה שם משותף כולל על ענין הפכות והתנגדות, עם היות זה הסוג נחלק תחלה לשני מינים כוללים עליונים, והניחו שם לכל מין מאלו בפלס מיוחד להבדיל ביניהם האחד לחם והאחר מלחמה, ואולם מה שנמצא בירינו מן הראשון היא נאמר בכלל ר"ל על כל מון אם שיהיה פת או בשר, או פירות, וזה באמרו על ענינים רבים שהם מון, אם על הפת מבואר באמרו לא על הלחם לבדו וג' (דברים ח' ג') ואם, על הבשר מלחם אביה תאכל (ויקרא כ"ב י"ג) את לחם אלהיך (שם כ"א ח'), ועל הפירות, נשחיתו עין בלחמו (ירמיה י"א י"ט), ועל הבשר והפת יחד, כאמרו לחם אלהיו וג' (ויקרא כ"א כ"ב) שזה כולל הבשר והתרומות² ועל כלל כל מון. המה כרוי לחמי (איוב ו' ז'), כי לפני לחמי (שם ג' כ"ד) מאשר שמנה לחמו (בראשית ט"ט כ') ולחוסם כגללים (צפניה א' יז). ופועל מזה המין אם מן הקל ועל כלל המון והמאכל כי לחמו לחם רשע (משלי ד' יז), ובל אלחם במנעמיהם (תלים קס"א ד'), אל תלחם את לחם רע עין (משלי כ"ג ו'), לכו לחמו בלחמי (שם ט"ה), תע"ד שתוף מאכל ושרש אכל, ולחמי רשף (דברים ל"ב כ"ד). ואולם מן המין השני אם מן הקל לחם את לחמי (תלים ל"ה א'), לוחם יחלצני (שם נ"ז ב') כי רבים לחמים לי מרום (שם). התאר אז לחם שערים (שופטים ה' ח') כמו לוחמים כי הוא שם כלל. הנפעל אם נלחם נלחם במ (שם י"א כ"ה) י"י ילחם לכם (שמות י"ד י"ד) כלומר בעבורכם, וילחמוני חנם (תלים ק"ט) וילחמו בי:

ק. כנ", וראה שצ"ל בלס vilis רבו נמאס, ועין שדך השלם

דין משנה כח II, 305 וכן ח"א"ב ור"ד² לשון הר"ד בשרשי

תמישו משם צוארתיכם (מיכה ב' נ') לא ימיש מתוך האהל (שמות ל', י"א). כלומר לא ימיש עצמו מתוך האהל, וכן ולא ימיש מעשות פרי (ירמיה י"ז ח'). אבל ראה בכאן כמו שאמרנו בשאר האותיות כי שרש מוש ומשש ומשה הם מסוג אחד ומבואר כי המשוש הוא בהנעת האדם את ידיו ויגע בדבר, ולכן נכון אמרו בזה השרש והמשיני (שופטים ט"ז כ"ו) וימש חשך (שמות י' כ"א), ידעם ולא ימישון (תלים קט"ו ו'); **מֶרֶק**. מין קישוט ובלבד להעביר החלודה וההומא מעל שטח העץ, השם חמרוק ברע (משלי כ' ל') ונתון חמרוקיהו (אסתר ב' ג') ובחמרוקי הנשים (שם), וקראו למים שנחבשל בהם הבשר מזה, ואמרו ואת חמרק שפוך (שופטים ו' כ') ומרק פגולים כליהם (ישעיה ס"ה ד') לפי שדרך בני אדם להעביר הקצף וההומא מעליו. הפעל קל, מרקו הרמתיים (ירמיה ט"ז ד'), ואם הוא צווי, ושלם נזכר פועלו מהדגוש, ומורק שם במים (ויקרא ו' כ"א):

נָגַד. עצמות ענינו נכח ונכחות. השם אך נגד י"י משיחו (ש"א י"ו ו') כאן נגדו (ישעיה מ' י"ז), עזר כנגדו (בראשית ב' י"ח) ובה"א הנקבה נגדה נא לכל עמו (תהלים קט"ז י"ח). זה יאמר על טקום קרוב או רחוק, וברוב יצרפו לו המ"ם כשהוא מרחוק, כאמרו וחשב מנגד (בראשית כ"א ט"ז), מנגד ננעו יעמדו (תהלים ל"ח י"ב) כלומר רחוק כי לא יקרבו אלי לעזרני, ואתה תעמוד¹ מנגד (ש"ב י"ח י"ג), ופעמים יוסיפו ביאור דרך חבור, כאמרו ויעמדו מנגד מרחוק (מ"ב ב' ז'). ומן התאר הזה תארו המושל נניד, כי ראוי שיעמד נכח פני העם לעזרם, והעם נגד פניו לשרותו, וכן ראוי להם שיהיו עומדים מרחוק מן העם ולא יתחברו עמם, כי אם לעתים רחוקות, כאמרו ואתה תעמוד מנגד (ש"ב י"ח י"ג), וכבר אמרנו כזה בשם אצילים, ונמצא מזה כאמרו ואתה תהיה לנגיד (ש"ב ה' ב') וכן רבים. וכן נניד חסר תבונות (משלי כ"ח י"ז), כמ"ש במקומו, בלי חסרון כלל, ואם נבהלו בו אלופי המפרשים, כי נעלמה מהם הלכה בהניין, וכן נקראים המאמרים המשובחים ובעליהם ננידים, כמו שנקרא מושלים, וגם במאמרים שבו הדינין² שאמרנו בשם ננידים, כי ראוי שיהיו אלה תמיד נכח פני המבינים ויהיו מרוחקין מן ההמון. וכן הענין הזה בשרש זה ר"ל נכח ונכחות, שמשו לתאר בו פעולות האנשים מספרי ספור, לפי שראוי למספר שיעמוד נכח פני האנשים אשר הוא מספר ומדבר להם,

¹ צ"ל התייב.

² וננין זה הר"ק.

³ ראמר הר"ק כי חסר "ימדת" ג"ש, נעשה כלי נקף I, 122.

לָעוּ. זהו שם לכל לשון וולת לשון הקדש¹ ופעמים ללשון רומי בלבד, וזה אם בכלל, כמ"ש על מצרים מעם לעו (תלים קי"ד א'), ואם ללשון רומי לבד כמו שמשו רז"ל ואמרו ללעויות בלעו (מגילה ט"ז):

אות המ"ם. מאד. ענינו רבוי הדבר והפלטתו והנה טוב מאד (בראשית א' ל"א), הכפל לחזק, אל תקצף י"י עד מאד (ישעיה ס"ד ח') אל תעזיבני עד מאד (שם קי"ב ח') דבר אמת עד מאד (שם קי"ט ט"ט), וכל זה כי בלא כלום אי אפשר, ועם כנוי בכל מאדך (דברים ו' ה') כלומר בכל צד הפלטה שתוכל:

מהר. מהירות תנועה אי זה תנועה שתהיה אם חוצונית או פנימיות כי הכל פעולה ומעשה, והכל תחת סוג האיכות וזה מין שתוף שנאמר בכלל ויחור, וזה כי לפעמים ייחודוהו על מהירות התחן לתת דבר ידוע לאריסתו כי חפץ בה מאד, אבל שנוי משקל יש ביניהם כי השם על הכל, לא תוכל כלותם מהר (דברים ז' כ"ב), ומשקל אחר והולך מהרה (במדבר י"ז י"א) מהרה חושא (ש"א כ' ל"ח), והנה מהרה קל יבא (ישעיה ה' כ"ו) מהרה רדה (מ"ב א' ו"א) והשם מן המיוחד מהר ומתן (בראשית ל"ד י"ב) כמהר הבחילות (שמות כ"ב ט"ז), הפעלים אם מן המין הראשון, אם מן הקל אחר מהרו (תלים ט"ז ד') ושם פרשתי בענין יקר, ואם מבנין הדגוש מהר צעה להפתח (ישעיה נ"א י"ד) ומהרתם והורדתם (בראשית ט"ה י"ג) מהרה תלכה (ש"א כ"ג כ"ז) מהרו שלש סאים (בראשית י"ח ו') הטעם מהר לקחת שלש סאים. מהרו את המן (אסתר ה' ה') מהרה מיכיהו בן ימלה (מ"א כ"ב ט') והתאר קרוב ומהר מאד (צפניה א' י"ד) בפלס ושכח אני (קהלת ד' ב'):

ומ"א סופר מהיר (תלים מ"ה ב'), איש מהיר במלאכתו (משלי כ"ב כ"ט), ובססך ומהר צדק (ישעיה ט"ז ח'). ואם מן הנפעל הגוי המד והנמדה (חבקוק א' ו'), ולבב נמהרים (ישעיה ל"ב ד') אמרו לנמהרי לב (שם ל"ה). וראה הפלטה כי זה כלו רע, ומהיר שהוא מן הקל הוא טוב, וזה ראוי מצד שהנפעל יורה שהנרשא קבל הפעולות רשטי מן המהרה הזה, וכל הפעולות רע במהרה הנפש, וכבר בארנו זה הכלל בפרקים, ואם מן השני השני נמצא מן הקל מהר ימהרנה לו לאשה (שמות כ"ב ט"ז):

מוש. מין תנועה במקום. הפעל קל לא מישו (במדבר י"ד ט"ה). כי הדרים ימרו (ישעיה נ"ד י') ומשתי את עין הארץ (זכריה ג' ט') הנוסף לא ימיש עמוד הענן (שמות י"ג כ"ב) ואיך שיפורש הוא יוצא² לא

¹ וכן רש"י ור"ק.

² עין ר"ק בראשית.

וכן הם לו, וכמו שנקרא זה מכפר מצד ענין ספור ומספר שנבאר במקומו, כן נקרא מניד מצד ענין שרש זה, ונהנו לוטר הנדה וספור דרך שמות נרדפים, אבל מבואר בזה דיוק אבוחסר כמ"ש בפרקים. הנוסף מי הניד לך (בראשית ג' י"א), את מי הנדת מלין (איוב כ"ו ד') ונכון כמו שהיה נכון אם אמר אלי. ובעל כנפים יניד דבר (קהלת י' כ') בצרי, ואם הוא כתוב ביו"ד, וכן ותניד לבני ישראל (שמות י"ט ג') הנד נניד למלך (ירמיה ל"ו ט"ו), סגרת מולדתה (אסתר ב' כ') ושלם נזכר פועלו מסמנו והנידו לך (דברים י"ז ט') הנד הנד לנו (יהושע ט' כ"ד):

נגר. מין התכה והמשכות דבר לח אם מים אם יין אם דם אם דמעות, או זולת זה, הנפעל עיני נגרה (איכה ג' ט"ט), וזה מבואר ואמר נ"כ ידי לילה נגרה (תהלים ע"ג ג') מצד הזעה שיקרה לירי אדם כשהם רפות מפחד וגם לכלל טפן, כטעם כל ידים תרפינה, וכל ברכים תלכנה מים (יחזקאל ז' י"ז), וחלילה שיהיה ידי תמורת עיני, כמו שאמרו ההופכים ללענה משפט, נרות ביום אפו (איוב כ' כ"ח) כמו נגרות ואין צריך לזכור צרות ורעות שזה תאר להם, כמעט ימטר על רשעים פחים (תהלים י"א ו'), כ"ש ששם שפיכות דם, ויותר מבואר כמים הנגרים ארצה (ש"ב י"ד י"ד), הנוסף והנרתי לניא אבניה (מיכה א' ו') כי בבנין יש בקירות לחות מה, ונכון גם זה לאבנים על צד ההפלה כמו שזכרנו, ויער מזה (תהלים ע"ה ט') על היין, ותער את בני ישראל (יחזקאל ל"ה ה') ינירוהו על ידי חרב (תהלים ס"ג י"א), כי שם שפיכת דם, ויותר מבואר כמים מרים במורד (מיכה א' ד').

נקב. גם זה ענין אחד עם יקב, מונח על ענין הכנס בתוכו דבר, השם המונח לכלי שבו נוקבין מקבת, מאמרו ואת המקבת בידה (שופטים ד' כ"א) ובמקבות יצרהו (ישעיה ס"ד י"ב) במסמרות ובמקבות יחזקום (ירמיה י' ד') ואל מקבת בור נקרתם (ישעיה נ"א א'), הטעם שבם ניקרתם. ואולם ח"ל נהנו לוטר שם המקרה מזה נקב נקבים, ואולם הניחו מזה שם או תאר לאשה, מצד שזה תאר ומקרה נזכר בה, ואמרו זכר ונקבה ברא אתם (בראשית א' כ"ז) וכבר קדם לנו טעם בשם זכר, הפעל קל מזה, ובא בכפו ונקבה (מ"ב י"ח כ"א) נקבת במטיו (חבקוק ג' י"ד) במקשים יקב אף (איוב ס' כ"ד), אל צרור נקוב (חגי א' ו') ויקוב חר בדלתו (מ"ב י"ב י'), וכי ראו שהמפרש והמבאר הדבר דומה שהוא נוקב הדבר ורואה ומראה מה שבתוכו ופנימו, אמרו מענין זה מן הקל נקבה שכרך (בראשית ל' כ"ח) אשר פי י"י יקבנו (ישעיה ס"ב ב') נקובי ראשית

המים (עמוס ו' א'), כלומר שהם נקראים ומבוארים בשם ראשית נים, ואח"כ שהמקלל סדרו שהוא נוקבו ודוקרו במדקרות חרב, אמרו כענין זה יקבהו אוררי יום (איוב ג' ח') יקבהו לאום (משלי י"א כ"ז) ואקוב נהנו פתאם (איוב ה' ג'), וע"ד תדמיון לשם האל, לא לו ית', ונקוב שם יי (ויקרא כ"ד ט"ז) ואמרו ויקב בן האשה ונ' (שם שם י"א) נקבצו בו שני הענינים ר"ל הפירוש וענין הקללת, ואין קושיא מאמרו ויקלל, כי הם לשונות נרדפים, ר"ל ויקב ויקלל וכן ויעזם ויארר, וכלם נכון לאמת זה אחר זה כי הבדל יש ביניהם:

סגל. מבואר בהנין מה היא הסגולה ויעוין שם, השם והייתם לי סגלה (שמות י"ט ה') וסגלת מלכים (קהלת ב' ח') ונעשה כל הבנינים וכן נהנו בערבי ונהנו המעתיקים:

סגר. הפך הפתוח וההתגר כאמרו השער חזה סגר יהיה לא יפתח (יחזקאל מ"ד ב') וכמו שהפתיחה וההתרה שמות משותפים, כן היא הסגירה והכל ענין אחד, והשם מזה נאמר סגירה והסגר והסגרה ואם לא נמצא, אבל נמצא ואקדע סגור לבם (הושע י"ג ח') כטעם סגירת לב, כי אין הבדל בין אמרנו זה ובין אמרנו ואקדע לבי הסגור, וידוע צורת הלב, וזה הענין בארנו בפרקים, מצד מה שנבאר כי יאמר על השטח שהוא בשיעור דק מצד הכמה והנשם שהוא עליו, ולכן עד"מ נכון לוטר לארוכות שטח העץ או קומתו, ואולם שמו מזה שם לבית הסדר שהוא עומד סגור תמיד ואמרו להוציא ממסגר אסיר (ישעיה מ"ב ז'), והקבץ בלשון נקבות ויחגרו ממסגרותיהם (תהלים י"ח מ"ה), וכן שמו שם מזה לכלי ככל שהוא נתון על האסור ואמרו ויתנוהו בסוגר (יחזקאל י"ט ט') ותרנם יונתן בקולרת, וכן בלשון רז"ל היוצא בקולר (ניסין ה' ז'), וכן שמו מזה שם לזהב הנקי והטוב בתכלית, שדרך בני אדם לסגרו בארונים מאד או אבן טובה ידועה אצלם, ואמרו לא יתן סגור תחתיה (איוב כ"ח ט"ו), ונכון אצלי מכמה פנים שזה שם לבדולח כמ"ש ענינו, אבל עד"מ תארו הוזהב בשרש זה לסבה שאמרו ואמרו וזהב סגור (מ"א ו' כ'), וכן נקרא אוסר המלחמה או ענינים אחרים מזה השרש החרש והמסגר (מ"ב כ"ד ט"ו), וכן מזה השרש שמו שם לכלי זין ידוע אצלם שעומד תמיד סגור בתערה ואמרו הרק חנית וסגור לקראת רדפי (תהלים ל"ח ב'), וכן מזה השרש שמו שם למטר הסוחר הרבה מאד מפני שאין כל אדם עומד סגור בביתו וכל אדם סוגר החלונות והארבות, ואמרו דלף מורד ביום סגריר (משלי

הטבע ששם התבאר שם העצם, וכי הוא שם מעותק בערבי כי הוא נוה"ר שהוא הברולה והפנינים, ומצד היותו האבן יקרה קראו מזה שם לכל מהות דבר שהיה נשם כי מהותו יותר חזק ויקר מכל מהות שאר המאמרות, ולכן גם בכלל יקרא בלשוננו אבן כאמרו אבן ישראל (בראשית ט"ז כ"ד), הטעם עצם ישראל, ומזה נהוג בערבי ועברי לומר אבן רשר, אבן סינא אבן קמחי אבן כספי, וגם בסתרי מעשה מרכבה כתוב אבן תרשיש אבן ספיר (יחזקאל א" כ"ו) אל אבן אחת שבעה עינים (זכריה ג" ט) ורבים כן. וכבר קדם לנו בשרש אבן. גם בזה העירוננו מצר עצם וזהו המכונן באמרו בעצם היום הזה (שמות י"ב י"ז) כמ"ש ר"ל בעצמו של יום (שבת פ"ו), וכעצם השמים למהר (שמות כ"ד ו'), ומזה נאמר מעצמו ובעצמו, כמו שאמרו הלך הוא בעצמו, כל עצמו, ובכלל כי בחכמות יזכרו תמיד עצם ועצמות כמו ענין אחד יחד ע"ד עיון גם, אבל בעיון דק יעשו הברל ביניהם כ"ש בלשון ערבי, כי על העצם יאמרו נהר כאשר התרנו ועל עצמות יאמרו דיאת, ובמה שאחר הטבע התבאר כל זה יעוין שם. ואולם מענין עצם ועצמות נאמר בעברי מה שזכרנו, וכן לא נכחד עצמו ממך (תהלים קל"ט ט"ו) שזה כולל העצם והעצמות, ואולם מצד היות החלק הנם היבש והעב מן האדם הוא יסוד הנוף והעצמות וחזקתו קראו לו שם מזה, ואמרו זאת הפעם עצם מעצמי (בראשית ב' כ"ג) ועצם לא תשברו בו (שמות י"ב ט"ו) ותקרבו עצמות עצם אל עצמו (יחזקאל ל"ז ז') ועצמותיהם יגרם (במדבר כ"ד ח') העצמות היבשות (יחזקאל ל"ז י"א) דבקה עצמי לבשרי (איוב ל' י"ז) אספר כל עצמותי (תהלים כ"ב ט"ו) אדמו עצם מפנינים (איכה ד' ז') כי היות זה לבד שם לחלק הנוצר הוא בלשון ערבי, שהיה גם אז לשון קיים, היו קוראים לכלל העצם כמו שקדם לנו נהר, שהוא הפנינים וכן מענין זה החלק המיוחד, אך עצמי ובשרי אתה (בראשית כ"ט י"ד) עצמך ובשרך אנחנו (ש"ב ה' א') כי זה מטעם הוא הוא, וכי לא ידעו המפרשים זה וכן מענין זה השרש, ר"ל חזק ותוקף, כי ראו שהעצה ענינו והמסתירם מהבים אנה ואנה, אם בכל, אם בקצת הוא מחזק ראותו וחוש ענינו כידוע, שמשו בו בשרש זה ואמרו בשמות עצמת העינים, התאר לענין החזק בכלל רב ועצום (שמות א' ט') ובין עצומים יפריד (משלי י"ח י"ח) ונפל בעצומי חלכאים (תהלים י"ח תואר למקשים החזקים, הנישו עצמותיכם (ישעיה מ"א כ"א), תאר למטענות שהם חזקות. ואולם הפעלים מענין החזק בכלל ועצם כחו (דניאל ח' כ"ד) כי עצמת ממנו מאד (בראשית כ"ו ט"ו) ואויבי חיים עצמו (תהלים ל"ח כ').

כ"ז ט"ו), והכפל באות לחזוק. הפעל קל והדלת סגר אחריו (בראשית י"ט ו') סגר את פרץ עיר דוד (מ"א י"א כ"ז) וי"י סגר רחמה (ש"א א' ה') סגר עליהם המדבר (שמות י"ד ג') ויהי השער לסגור (יהושע ב' ה') וסגור דלתך בעוד (ישעיה כ"ו כ') ותסגר הדלת (מ"ב ר' ה'), הנפעל כי נסגר לבוא (ש"א כ"ג ז') תסגר שבעת ימים (במדבר י"ב י"ד) הרגש וירחינו סגרת ומסגרת (יהושע ו' א'), ושלא נזכר פועלו ממנו סגר כל בית (ישעיה כ"ד י') וסגרו על מסגר (שם כ"ד כ"ב):

סוף. מין כלוי ותכלית כמו שקדם לנו שרש כלא, ומזה קראו שם לתכלית האחרון מן הדבר והתנועה אפס, ואמרו סוף דבר הכל נשמע (קהלת י"ב י"ג) סוף כל האדם (שם ו' ב') ומצאתם אתם בסוף הנחל (דהי"ב כ' ט"ו), וכן מזה קראו שם לרוח הרעה המכלה ואמרו וכנגלל לפני סופה (ישעיה י"ז י"ג) כמין נגבתו סופה (איוב כ"א י"ח) בסופה ובשערה דרכו (נחום א' ג') וגלגליו בסופה (ישעיה ה' כ"ח) כסופות בנגב (שם כ"א א'), וכן מזה קראו שם לצמח הדק ספני שהוא קל האבוד והאפסיה ואמרו ותשם בסוף על שפת הואור (שמות א' ג') קנה וסוף קמלו (ישעיה י"ט ו') הוא הנומא. הפעל קל ספו תמו (תהלים ע"ג י"ט) וזכרם לא יסוף (אסתר ט' כ"ח) יחדו יסופו (ישעיה ס"ז י"ו). הנוסף אוסף כל (צפניה א' ב') אסוף אסיפם (ירמיה ח' י"ג) ר"ל אסיפם כי אסוף משרש אסף כמו שקדם לנו:

סות. מין כמו והסתר ולא נמצא רק שם וברם ענבים סותה (בראשית ט"ט י"א) שהוא קרוב מענין לבוש, והפליגו כי בעבור הפתוי וההסתח נעשה ככסוי ובהסתר נדול דרך ערמה ומרמה, שמשו בזה הפעל הנוסף כי יסיתך אחיך וע' (דברים י"ג ו') ויסת את דוד (ש"ב כ"ד) אם י"י הסיתך בי (ש"א כ"ו י"ט) ותסיתני בו לבלעו חנם (איוב ב' ג') ותסיתתו לשאול מאת אביה (שופטים א' י"ד) אשר הסתה אותו (מ"א כ"א כ"ח) הרגש לחזוק:

סטה. כמו שטה בשי"ן, עשה סמים שנאתי (תהלים ק"א ד'): **עצם.** מין חזק ותוקף וכו', כי כלם נרדפים ואחרים רבים עסם, ואף עם זו יאמרו זה, כי הברל מה ביניהם כפי דיוק אבוחמר, שם המקרה כחי ועצם ידי (דברים ח' י"ז) זה ימות בעצם תמו (איוב כ"א כ"ג) בשש נקודות, הטעם בתוקף שלמותו, ומ"א עז ותעצמות לעם (תהלים ס"ח ל"ו). ומזה שמו שם למהות הדבר הירוע בהנין מאמר העצם, ובמה שאחר

עצמו לי אלמנותיו מחול ימים (ירמיה ט"ו ג'), כי ע"ר ההרחבה יאמרו נ"כ תאר חוק לכמה התחלק, כמו שנמצא קטן וגדול וכן הפך זה רב וזעט גם לכמה המתרבק. ואולם מענין החלק מיוחד הנקרא עצם אמרו מן הדגש וזה האחרון עצמו (ירמיה נ"י) כאלו אמר עצום ממני, כי המעם הנעת העצמות ממנו כמו להסיר ממנו, וזה מה שלא הרגישו המפרשים כמ"ש כבר, ואולם מענין עצמת עינים נמצא מן הקל ועוצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל"ג ט"ו), הדגש ויעצם את עיניהם (שם כ"ט י') :

עקב. מין ענין סבוב ועקום קו, ואי זה דבר שהיה שם זה המקרה והוא עשה בעקבה (מ"ב י" י"ט), כי בן דרך הערום והרמאי לעשות כמה סבובים ועקומים מצדדים רבים ללכוד ולתפוש הרבר, אי זה דבר שהיה כמ"ש על הערמה והתחבולה לבעבור סבב (ש"ב י"ד כ'), והענין כי ענין זה השרש הוא כן, אמרו בתאר והיה העקב למשיור (ישעיה מ"ד ר'), וידוע כי קו ישר וקו עגול ומעוקם הם הפכים, ומה קראו שם לאבר ידוע בסוף הרגל מאחוריו שתמונתו כיחס עקום וסבוב כדרך שם האדם המצויר יאחז בעקב פח (איוב י"ח ט') ואתה תשופני עקב (בראשית ג' ט"ו) וידו אחוז בעקב עשו (שם כ"ה כ"ו) הגדיל עלי עקב (תהלים מ" ט"ו) ובלשון רבים צאי לך בעקבי הצאן (שיה"ש א' ח') עקבות משיחך (תהלים פ"ט נ"ב) ועקבותיו לא נודעו (שם ע"ו כ') בדגש, וכן הוא יגיד עקב (בראשית מ"ט י"ט), כמעם הנוגש עקבי סוס (שם) וכן עון עקבי (תהלים מ"ט ו') כי מהלכו היו לרעה, והפליג צחות מליצה שאמר עם עקב לשון יסובני, כי גם הכל מסעם סבוב ויחס סבוב, וכן מיחס זה כמ"ש בשרש סבב שאמרנו למעלה סבה וסבות, הנה כן אמרו לזה שם עקב, כי הסבוב נופל על גשם ועל מקרה כשאר השמות, וזה כאמרו עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית כ"ב י"ח) וזה סבה פועלת והיה עקב תשמעון (דברים ח' כ') כלומר בסבת אשר תשמעון, על עקב בשתם (תהלים מ" ט"ו) והפליג דוד שאמר ואצרנה עקב (שם ק"ט ל"ג) בשמרם עקב רב (שם י"ט י"ב) כלומר בסבות בכלל הארבעה כמ"ש כי מי שאינו יודע הרבר בכל סבותיו היא ידיעה חסרת, וסבה שדקדקנו בכל שמוש עקב יתבאר וידוע הגלה ויותר הנסתר העמוק, כאמרו ואתה תשופני עקב (בראשית ג' ט"ו), כי נאמר זה בנסתר מצדדים רבים דקים בתכלית, וכי לא שערנו זה המפרשים וראו אמרו בבאן ראש ועקב, לא הרגישו בזה רק שראש הוא התחלה ועקב הוא סוף, והיה שכר עבירות בידם, שהמשיכו כל שמוש שרש זה לענין סוף, וראה איך מצד דיוקנו בשרשים נעמוד על סודות אלהיות,

ואולם הפעלים מזה השרש נמצאים בשרש סבב, ונעשה כל הבנינים, רק שזה יותר מיוחד לאשר יהיה הסבוב לרעה, אם מן הקל כי כל אח עקב עקב (ירמיה ט" ג') ויעקבני זה פעמים (בראשית כ"ו ל"ו), הדגש ולא יעקבם (איוב ל"ז ד') כלומר ולא יסבבם, ובמקומו פרשתיו :

ערך. מין סדור ודברים עם היות דבר משותף אם לגשם אם לאיזה מקרה, כמו מחיר ושנוי הסך במקח וממכר, וגם בהניין נוכח הענין סדור נורות שאינם רק דבור, כמו שיריע אמחת שם הקש המערכה, אמנם ממין הנמצא בנשמים מצד עצמם או מקרה נמצא במ השם נמצא נרות המערכה (שמות ל"ט ל"ז) מן המערכה (ש"א ד' ט"ו) מערכות ישראל (ש"א י"ז ח') מערכות פלשתים (שם שם כ"ג), וערך בנדים (שופטים י"ז י') כי כבר קדם לנו עשרת כסף, א"כ תערך בנדים המעם סדור בנדים טובים לך. אמנם ממין המחיר מצאנו מן השמות לא ידע אנש ערכה (איוב כ"ח י"ג) והיה ערכך הזכר (ויקרא כ"ז ג') כערכך הכהן (שם), ואין תימה כלל מן הערכך שהוא בשתי ידיעות, כמו בתוך האהלי (יהושע ז' כ"א), ואם היו במלה אחת ארבע או חמש הודעות או טוב יותר, ובפרקים וזכרוננו. ומה שנמצא מן הפעלים לפי הענין הראשון, אולם מן הקל וערך עליה העולה (ויקרא א' י"ב) וערך לחם (שופטים י"ז י') יערוך אתו אהרן (ויקרא כ"ד ג') ערוך כאיש מלחמה (ירמיה ו' ג') ובא בשוא וסגול בעבור הסמיכות ערוך מלחמה, ערוכה ושמורה בכל (ש"ב כ"ג ה') אערכה לפניו משפט (איוב כ"ג ד') ומה דמות תערכו לו (ישעיה מ" י"ח) מי בשחק יערך (תהלים פ"ט ז') בעותי אלוהי יערכוני (איוב ו' ד') ויניחה ויערכה לי (ישעיה מ"ד ז') ולא ערך אלי מלים (איוב ל"ב י"ד) בקר אעריך לך (תהלים ה' ד'), ומה שנמצא מן הפעלים לפי הענין השני מן הקל לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח י"ז) ואם מן הנוסף והעריך הכהן (ויקרא כ"ז ח') יעריכנו הכהן (שם) :

עשר. גם זה ידוע ענינו לכלנו שבח לאל, ואין לנו דבר נחמד רק זה, ואם ההכרחי טוב מאוד כמו שהאריכו החכמים ובפרט אריסטו בס' המדות, וכל הטובות היעודות לנו בתורה הנה זה, ואם ההמון יחשבו שהוא ההעדפה, ולא הרחיקו משה מהיות ההמון מבינים זה, כי עכ"פ בזה יתאמצו יותר, אבל הכוונה האמתית הוא הכרחי, וכבר השיבותי זה לנוצרים, ובפרט ממה שאמר אריסטו בס' המדות בכלל, כי הטובות שהם מחוץ, הם כלים ועוזרים הכרחיים לטובות אשר בנפש שהם השלמיות, ולכן כאשר נמצא זה השמוש בכל המקרא יפורש איש על מקומו בראוי לו

פישון מפני עצמות ענינו על כל הנהרות בעולם. כ"ש שזה ענינו פילוסופיים דקים מאד, וזה אחד מן הדברים שהשנו מצד דקדוקו בשרשים. הפעל קל ופשוט פרשיו (חבוק א"ח) כי חפשו כעגלה רשה (ירמיה נ"א) ויצאתם ופשתם (מלאכי ג"ב):

צדק. כבר זכר המורה שתופו, וגם בהנין התכבאר האמת שבינו ובין אמת, ואם הם בסוג ומין, ר"ל שכל אמת הוא צדק ולא יתהפך, ובכלל כי כל לשון צדק בספרי הקדש לפי דעתי הוא המתנגד לכוב, ולא נצטרך לשום בזה ענינים כלל, השם צדק תרדף (דברים ט"ז) בשש נקודות, ובכנוי צדקי מאל (איוב ל"ה ב') ומוזה שמו שם לכוכב ידוע צדק, כאמרו צדק לפניו יהלך (תהלים פ"ה י"ד) צדק יקראוהו לרגלו (ישעיה מא"ב) כמעט וארח צדיקים כאור נונה (משלי ד"ח) שהוא כוכב אחר, וידוע כל זה אצל חכמי התכונה. וכלשון נקבה ויחשבה לו צדקה (בראשית ט"ו ו') ותחשב לו לצדקה (תהלים ק"ו ל"א) וצדקה תהיה לנו (דברים ו' כ"ה) וענתה בי צדקתי (בראשית ל"ג), התאר י"י הצדיק (שמות ט"ז כ"ו) איש צדיק (בראשית ו' ט') ויסלף דברי צדיקים (שמות כ"ג ח') ואנשים צדיקים (יחזקאל כ"ג ט"ה) ומוזה לאלפים, עם היותו כמו בשאר התארים נאמר אם במחלט אם בצרף, כאמרו בבלע רשע צדיק ממנו (חבוק א"א י"ג) וכבר בארנו זה הכתוב בפרקים. ואולם מה שאמר ואם שבי צדיק ימלט (ישעיה מ"ט נ"ד) ואחר המיר ומלקוח ערץ ימלט (שם), לא שיהיה הוראתם אחת בעצם, אבל כיון להעירנו ע"ז שלמה בהמירו עשיר בכסיל, ללמדנו שכל עשיר הוא כסיל, ויותר כשיחבר לו אדנות ונגידות, כאמרו נגיד חסר תבונות ורב מעשקות (משלי כ"ח ט"ז) ואמנם מה שאמר היוקה מנבור מלקוח וכ' בתימה, ואחר יקיים גם שבי נבור יוקת, הנה ע"ז המין דברנו בכלל בפרקים. הפעלים מזה השרש אם מן הקל צדקו יחרו (תהלים י"ט י') צדקה ממני (בראשית ל"ח כ"ו) יתנו עדיהם ויצדקו (ישעיה מ"ט ט') ספר אתה למען תצדק (שם מ"ג ט') למען תצדק ברברייך (תהלים נ"א ו') תצדקנה ממך (יחזקאל ט"ז י"ב) כי לא יצדק לפניך כל חי (תהלים ק"מ ב') הנפעל ונצדק קדש (דניאל ח' י"ד), הרגש צדקה נפשה (ירמיה ג' י"א) ותצדקי את אחותך (יחזקאל ט"ז נ"א) בעדך אחיותיך (שם שם נ"ב), וכל אלה ממין שאמר בצרף, דבר כי חפצתי צדקיך (איוב ל"ג ל"ב) הנוסף והצדיקו את הצדיק (דברים כ"ה א'), תעור ואלי יבא איש אשר לו ריב והצדקתי (ש"ב ט"ו ד') הטעם תאיש שיש לו דין בריבו, ולכן

וברב על ההעדפה, והפליג שלמה באמרו בספרו על זה כמו שאמרנו בשרש און, השם הוא עושר גדול (ש"א י"ז כ"ה) רש ועשר אל תתן לי (משלי ל"ח) והתאר עשיר ורש נפשו (משלי כ"ב ב') ואת עשיר במוותיו (ישעיה נ"ג ט'), הטעם כי על הרוב הם רשעים, והפך זה ועשירים בשפל ישבו (קהלת י"י) כי הטעם החכמים המסתפקים. הפעל קל אך עשרתי (הרשע י"ב ט') לא יעשר ולא יקום (איוב ט"ו כ"ט) הנוסף יעשרתי המלך עושר גדול (ש"א י"ז כ"ה) רבת תעשרנה (תהלים ס"ה י') אל תירא כי יעשיר איש (שם ט"ט י"ז) ברוך י"י ואעשיר (זכריה י"א ח') בנוח האלק, ויד חרוצים תעשיר (משלי י"ד). על כן גדלו ויעשירו (ירמיה ה' כ"ו) אני העשירתי את אברהם (בראשית י"ד כ"ג) ברכת י"י היא תעשיר (משלי י" כ"ב):

פאר. ידוע שהוא מין כבוד והוד והדר, השם כי תפארת עזמו אתה (תהלים פ"ט י"ח) לכבוד ולתפארת (שמות כ"ה ב') ובא כפול הרי"ש לחזק כל פנים קבצו פארור (יואל ב' ו') כמו פאר, כמעט וכוכבים אספו נגהם (יואל ב' י') ומוזה הניחו לדברים המהודרים ואמרו פאר תחת אפר (ישעיה ס"א ג'), ודי בזה הערה על הפוך השמות. ואת פארי המנבעת (שמות ל"ט כ"ה) פארי פשתים (יחזקאל ט"ד י"ח) הפארים והצעדים (ישעיה נ"ב) ופארכם על ראשיכם (יחזקאל כ"ד כ"ג) וכן מזה שמו שם לענפים היותר הדרות ומהודרות מן האילן, ואמרו ותארכנה פארותיו (יחזקאל ל"א ה') ותחת פארותיו ילדו (שם ו') וכן מסעף פארה במערצה (ישעיה י" ל"ג) ומה שנמצא שהרי"ש קודם בסדר לא"ף כמו ותשלח פארת (יחזקאל י"ז ו')¹ או זולת זה, אומר כי השם משרש פרה שנוכר עוד, הפעל הרגש מזה ולקדוש ישראל כי פאריך (ישעיה ס"ט ט') ובית תפארתי אפאר (שם שם ז') לפאר מקום מקדשי (שם שם י"ג) לא תפאר אחריו (דברים כ"ד כ'), הטעם לא תכבד עצמך עם חבריך ההמונים או עם אשתך ובניך כי תביט אחריו לעצור הכל, וזה לשון הנון בעברי ובהנין, ואם אמר לא תתפאר אחריו היה יותר מבואר לכל. ההתפעל התפאר עלי (שמות ח' ה') מן יתפאר עלי ישראל (שופטים ו' ב') ישראל אשר כך אתפאר (ישעיה ט"ט ג') היתפאר גרן (ישעיה י" ט"ו):

פוש. שלמות חזק. שם זה המקרה לא ידע בפש מאד (איוב ל"ה ט"ו), ומוזה שמו שם למצא נגלה ונסתר, ואמרו על הנהר הראשון פישון (בראשית ב' י"א) כי הוא יותר חזק מחבריו, ונכון שהוא נילוס ונקרא

מצד הקרחות מלחארו מצד הנבחת, מפני שיותר הוא מורגש ענין הקרחות מצד שפאת הפנים מן הראש הנה הוא מכוסה תמיד, גם בארצנו זאת גם שמה שנושאים סודר על ראשם, אבל פאת האחור היא נראה ומוחש לכל גם אצלנו גם שמה במפורסם, וכבר הודענו זה הכלל בפרקים, ואחר שבארנו הענינים נאמר בלשון כי מענין קרחת האדם נאמר בפעל קל קרחי ונוי (מיכה א"ט"ו) לא יקרחו קרחה בראשם (ויקרא כ"א ה'), הנפעל ולא יקרח להם (ירמיה ט"ז ו') הנוסף והקריחו עליך קרחה (יחזקאל כ"ז ל"א) כל ראש מקרח (שם כ"ט י"ח) :

קרן. מענין עזו ותוקף שמצורה לו התנשאות הרבה והתרוממותו הפך שרש רנע, מזה שמו שם לרברים שיש בראש הבע"ח שבו מנחים הנה והנה כי הוא עזו ותקפו, וגם הוא דבר עז ותקוף מצד קשיו יותר מכל שאר חלקיו, ואמרו נאחו בסבך בקרניו (בראשית כ"ב י"ג) וקרני ראם קרניו (דברים ל"ג י"ז), ועל צד הדמיון וההשאלה הניחו זה לאדם העז והתקיף, ואם אין לו קרנים בסבך, ואמרו מזה הרבה בספר דניאל על המלכים התקיפים, כ"ש שראוי זה שם מצד שהוא קורא אותם בשמות שאר בע"ח כידוע לידוע, ואמר הקרן הנדולה (דניאל ח"ח) יצא קרן אחת מצעירה (שם שם ט') ולו קרנים (שם שם ג') בעל הקרנים (שם שם כ') והקרנים נבהות (שם שם ג') וישבר את שתי קרניו (שם שם ו'), וכן מזה יאמר הלא בחזקו לקחתו לנו קרנים (עמוס ו' י"ג) וכן וקרנים מידו לו (חבקוק ג' ד') זה סימן שנים מצד הבינוני אל איש נפרד, כמו עינים אוזנים אפים ידים ורגלים, ומצד הבינוני אל כלל עם הוא לשון רבים, ונמצא רמה קרני (ש"א ב' א') בלשון יחיד מניני וקרן ישעי (תהלים י"ח ג') קרן משיחו (ש"א ב') ועוללתי בעפר קרני (איוב ט"ז ט"ז) אצמיח קרן לבית ישראל (יחזקאל כ"ט ב') ובלשון נקבות ארבע קרנות (זכריה ב' א'), אלה הקרנות אשר זרו את יהודה (זכריה ב' ד') לירות את קרנות (שם) תרוממנה קרנות צדיק (תהלים ע"ה י"א) הן כל אלו ראוי שילעזו כפשוטן ר"ל כאנה ממש, כמו שנלעז רגל השלחן והמטה כפשוטו, וכוה רבים, אבל המכוון העולה מן הלשון הוא עז ותקיף, רק שאם נלעזו כן לא נאמר מכוון המלה מצד עצמותה, וכבר בארנו זה הכלל בפרקים. ואח"כ כי ראוי שיש לבעלי המלאכה והאומנים צורות שעושים בבנינים צורות קרנות, הנהיג בזה ג"כ כענין על שם מסופק ואמרו קרנות שן (יחזקאל כ"ז ט"ו) על קרנות המזבח (ויקרא ד' י"ח) על קרנותיו (שמות ל' ב'), זה כי היה מנהגם לתקף ולהראות מורא שהיו עושים על זווית המזבח בתבנית קרנות,

צדף לו משפט, כי לא אצדיק רשע (שמות כ"ג ו') עני ורש הצדיק (תהלים פ"ב ג') ומצדיקי הרבים (דניאל י"ב ג') :

צהר. מין וזה, קראו מזה שם לחלון ידוע אצלם ששמו יכנס וזהר ונונה, ואמרו צהר תעשה לחבה (בראשית ו' ט"ז) וכן על חלק חומן מן היום והוא כשהשמש בחצי השמים או קרוב לזה אמרו כי אתי יאכלו בצהרים (בראשית ט"ז ט"ז) ומצהרים יקום חלד (איוב י"א י"ז), ונאמר בלשון שנים שהוא מין כפל לחזק הוזהר יותר מן הצהר, זה לא דוקא שנים, וכן ערבים בעצלתים, ורבים כן, וכן מזה השרש שמו שם לשמן כי יש לו וזהר ואמרו דגן תירוש ויצהר (דברים כ"ח נ"א), ארץ זית יצהר ודבש (מ"ב י"ח ל"ב), ומזה נעמוד על הנסתר הנזכר במעשה מרכבה אלה שני בני הצהר (זכריה ד' י"ד), וחלילה לכונן כמ"ש אבן קמחי על זרובבל ויהושע, כי הם טנף הטנוף בכך אל המכוון בזכריה הנביא בזה, הפועל הנוסף בין שורתם יצהירו (איוב כ"ד י"א) המעם יעשו צהירה וזהר והצהרות, ואם בלי ספק תנועה זו על שמן :

קרח. מיוחד תחלה להעברת שער הראש, ואחר ההשאל לכל העברת שער אף מן הבגד, אחר שהושאל לו שם שער כמו שמפורסם בלע"ז. השם מזה השרש למין תעל כל ראש קרחה (ירמיה מ"ח ל"ז) באה קרחה עד עזה (שם ט"ז ה') ונכתב באלף והקריחו אליך קרחא (יחזקאל כ"ז ל"א) הרחבי קרחתך כנשר (מיכה א"ט ט"ז). וס"א בקרחתו או בנבחתו (ויקרא י"ג ט"ג) וכן בבגד כי הכוונה באלו שני השמות באדם, ר"ל קרחת ונבחת כמ"ש בשרש נבט, כי נבחת הוא בראש בחלק שכנגד פני האדם, וקרחת הוא בחלק מן הראש כנגד אחוריו, ולכן אחר שנאמר גם בלע"ז בבגד פנים ואחור וגם יחס שער, הנה נאמר נבחת בו מה שכנגד הפנים כאמרו בלע"ז דריג'ו, ונאמר קרחת בו מה שכנגד האחור כאמרו בלע"ז אינבי"ש, ואח"כ כי ראו שהדבר היורד מן השמים בעת הקור החזק ויותר כלילות כמעט רסיסי לילה (שח"ש ה' ב') הנה מפסיד שערות ראש האדם עד שיהיו נמרטות ונשרות וישאר קרח, לכן שמו לו שם מזה ואמרו הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה (בראשית ל"א ט'), כעין הקרח הנורא (יחזקאל א' כ"ב) משליך קרחו כפתים (תהלים קמ"ו י"ז) לפני קרתו (ז' מי יעמוד שם), וכבר הודענו כי הרבה מן השמות יונחו לדבר מצד שהוא פועל, ואם תאמר הנה כן יעשה ויפעל זה שיהיה האדם נבט, התשובה כבר אמרנו כי אין חובה בשם אחד שיונה לדבר שיורה על כל עניניו, ודי אם יורה על אחד, ובחרו יחס הקרחות כי יותר היה ראוי לתארו

והער יחזק בקרנות המזבח (מ"א א"נ), ואיך שיהיה הנה טבע השרש אינו זו ממקומו כי ענינו בכל שמשויו עז ותקיף. ואולם הפעל מענין עז ותוקף נמור עם התרוממות, אמרו מן הקל כי קרן עור פני משה (שמות ל"ד כ"ט) כמעט ועז פניו ישנא (קהלת ח"א) שהוא שני למכות, מצד הראות בפניו עז ותוקף על כל שאר בני אדם, והיה זה במשה הפך עורי רגע וימאס (איוב ז' ה') וידוע שהעור הוא המוחש והמורגש, ולכן אמר בתורה עור, והענין כי בדרת משה מן ההר, אישר שם עמד ודבר עם המלך הגדול העליון, נשאר לו מעו פני המלך ותקפו שכן היה לו בפניו, עד שהיה ענין נפלא מכל פני שאר בני אדם, עד שיראו מנשת אליו, כי היה אותו העז והתוקף מפיל לבבם ונתון מורד בלבבם, ובפי' התורה הארכתיו יותר, וחלילה שיהיה עצמות שום שמוש קרן זוהר או נונה או שום דבר זולת מה שאמרנו, שהוא עז ותוקף. ואולם אם היה העז והתוקף הזה מצד הגברת זהר ונונה אין אני מודיע זה, רק שאומר שטעות גדול הוא ללעזו רק פרט עז ותוקף, ר"ל פורס"ה בלע"ז, ואולם ממין קרנות הבחמה נמצא על דרך הנוסף מזור פר מקרן מפרים (תהלים ס"ט ל"ב):

ראם. גם זה כמ"ש בשאר האותיות, וכן ראם ורום או רים ורמם ורמה, הוא ענין אחד, והער בזה כי להיות אצלם בע"ח ידוע רם וגשא מאד קראו שמו באלף יו"ד, ואמרו וקרני ראם קרניו (במדבר כ"ב כ"ב) כמו בן ראמים (תהלים כ"ט ו') ובונה האלף במבטא מקרני ראמים עניתי (תהלים כ"ב כ"ב), ובשמיטת האלף ושום תמורתה יו"ד, היאבה רים עברך (איוב ל"ט ט') התקשר רים בתלם עכותו (שם שם י') ואומרים שנקרא בסיפול בלע"ז, וכן מזה שמו שם לאבן ראמה במעשה (ז) ראמות וגביש (איוב כ"ח י"ח) הפעל וראמה וישבה תחתיה (זכריה י"ד י') התאר ראמות לאויל חכמות (תשלי כ"ד ז'):

רדף. ידוע ענין רדיפה שהוא המשכות והתקרבות דבר אל דבר, ולכן אין כלל ענינו בלעז שינורא"ר רק שיגיר או אינשיגיר, הפעל קל רדף אחרי הרכב (שופטים ד' ט"ז) ולא רדפו אחר בני יעקב (בראשית ל"ה ה') רדפו אחריהם (יהושע ב' ז') בקש שלום ורדפוהו (תהלים ל"ד ט"ז) תחת רדפי טוב (שם ל"ח כ"א) נמשך בקצין תחת הרי"ש, צדק צדק תרדף (דברים ט"ז כ') שכן ירדפו (ישעיה ה' י"א) ויקם אדם לרדפך (ש"א כ"ח כ"ט), ודם ירדף (יחזקאל ל"ה ו') בקמך חטף תחת הדל"ת, כי כן קריאת בן אשר אשר אנו כוסכים עליו, ובשני נקור ירדף אויב נפשי (תהלים ז' ז'), הנפעל על צוארנו נרדפנו (איכה ה' ה'), הדגש ורדפה את מאהביה (הושע

ב' ט') ומרדף צדקה (משלי ט"ו ט') ואויביו ירדף חשך (כחום א" ח"), ושלל נוכר פעלו ממנו ורדף כמין הרים (ישעיה י"ז י"ג), הנוסף כתרז את בנימין הרדפחו (שופטים כ' ט"ג) מרדף בלי חשך (ישעיה י"ד ו'):

שבט. מין מטה או מקל כמ"ש בלע"ז וירגא, ובכלל ענין המשכות שעור קן היותר מפורסם כי יכה איש את עברו או את אמתו בשבט (שמות כ"א כ') תרועם בשבט ברזל (תהלים ב' ט') שבט מוסר ירחיקנה ממנו (משלי כ"ב ט"ו), וע"ד הרמיון לכל מכה ומוסר מאת השם ופקדת בשבט פשעם (תהלים פ"ט ל"ג) אם לשבטם אם לארצו (איוב ל"ז י"ג) אשר שבט אפי' (ישעיה י' ה') כמו ספץ אתה לי (ירמיה נ"א כ'), והער מטה הוא בירם ועמי (ישעיה י" ה') ויקרא הראש והמושל שבט כי נהוג שבידו תמיד שבט המפורסם אצלנו, ואמרו שבט מושלים (ישעיה י"ד ה') לא יסור שבט מיהודה (בראשית מ"ט י'), זה שנאמר על דוד ומלכותו אחריו עד צדקיהו, וכן עליו נאמר שבט משור שבט מלכותך (תהלים מ"ה ז'), וכבר הארכנו ע"ז בפי' התורה, וכן מזה הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל (ש"ב ו' ז'), כי במקומו כתיב בדברי הימים את אחד שופטי ישראל (דבה"א י"ז ו'), וכי ראו שעט סופר וקולמוס הוא בתבנית שבט ומטה שהוא שעור קו נמשך, אמרו עליו מושכים בשבט סופר (שופטים ה' י"ד), וכן כי ראו בזה המשכת קבוץ עם כשילקח בו שעור כאלו הוא כמה מתדבק, אמרו לשבטו ולמשפחתו (שופטים כ"א כ"ד), בחמש נקודות, ולרבים ששם עלו שבטים שבטי יה (תהלים קנ"ב ד') והשבט גדול מן המשפחה, והער אמרו משפחות שבטי בנימין (ש"א ט' כ"א), וכן ויקרב את ישראל לשבטיו (יהושע ז' ט"ז) ואחר ויקרב את משפחת יהודה (שם שם י"ז), וכי נמצא את שבט בנימין, אין תימה משני צדדים, האחד מצד שאמרנו בפרקים, ענין היחיד והרבים, והאחר מצד שעכ"פ נכון שיקרא גם המשפחה שבט, אחר שהודענו למה נקרא קבוץ עם שבט, וכן מטה ומטות כ"ש שעל כלל כל הישנים עטר שבטים נאמר שבט נחלתו (ירמיה י' ט"ז):

שכל. מונח להעדר עובי הדבר ורבויו וגדלו, כמ"ש שיורה על מיעוט הדבר וקטנותו אם מצד כמות מתחלק או כמות מתדבק, ולכן נאמר מצד כמות מתחלק במשקלי השמות, ולא אדע שכול (ישעיה מ"ז ח'), והמעט איבוד הבנים שזה מיעוט או העדר רבוי בית האב ומשפחתו, שכול לנפשי (תהלים ל"ה י"ב) שכול ואלמן (ישעיה מ"ז ט'). ומ"א שכול בפלס חבוק ידים מאמרו לרבים בני שכולך (שם מ"ט כ') בחירק השי"ן, התאר כרוב שכול (הושע י"ח) בפתח השי"ן, ושכולה אין בהם (זה"ש ד' ב'),

שיאכול לא ישתמש בו, אבל ישימנו כמו שהוא תוך פיו, כי בזה ימנע עכ"פ מלאכול, א"כ סכן אם בשי"ן אם בסמ"ך כמו שהוא בדברי רז"ל, הנה הוא משרש סכין בסמ"ך, שקדם וזכר מענין הברלה והפרשה, כ"ש שהפליג לשום זה השם בכאן כי טעם שיברל ויפורש מן האכילה וגם שיבריל ויפריש פיו כי יפתח שפתי ביום סכיני תוך פיו, כי זה מונע מהנעת לחיו ללעוס המזון גם להכניסו תוך פיו, א"כ מכאן צודין הפליג:

שכח. ידוע ענין זה והוא ענין גילה יותר חזק משמחה, ונחשה יותר חזק מגילה, ורי בזה הברל בקצת הנדרפים ר"ל בענין פחות ויותר. השם כי בשמחה תצאו (ישעיה נ"ה י"ב) ושכחתי אני את השמחה (קהלת ח"ט"ו) ובעלעי שמחו (תלים ל"ה ט"ו) התאר והיית אך שמח (דברים י"ו ט"ו) השמחים אלי גיל (איוב ג' כ"ב) הטעם שמחה גדולה עד שיגיעו אל גיל שהוא יותר חזק, ונשתנה בסמיכות נאנחו כל שמחי לב (ישעיה כ"ד ו') ובלא שנוי שפחי רעתי (תלים ל"ה כ"ו) הפעל קל שמח מצרים בצאתם (תהלים ק"ה ל"ח) לכן שמח לבי (שם י"ז ט") ושמח בלבו (שמות ד' י"ד) ירח ושמח (משלי כ"ט ו') בצרי תחת הס"ם, וכן צהלה ושמחה (אסתר ח"ט ט"ו) שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט") וזה אינו צווי בכונה מן המצוה שיעשה רק דרך גוון, כמו איש גלילי לכו עברו (יחזקאל כ' ל"ט). בא בית אל ופשעו הגלגל (עמוס ד' ד'), ואולם בדרך אחרת שמח וזבול בצאתך (דברים ל"ג י"ח), וע"ד ההשאלה אור צדיקים ישמח (משלי י"ג ט") וכן אמרו רז"ל למפת הגדול שחוק (סוכה ז'). כי השמח והשחוק יתרחב ויתפישט לכו ופניו, הדגוש שמח שמחהו (ירמיה כ' ט"ו) חכם בני ושמח לבי (משלי כ"ז י"א) המשמחים אלהים ואנשים (שופטים ט"ז י"ג) הנוסף השמחת כל אויבי (תהלים פ"ט ט"ג):

שקר. ידוע לכלנו שבח לאל, ובהנין שמו הברל בין שקר ובין כוב ובכלל כי שקר חזק מכוב, השם מדבר שקר תרחק (שמות כ"ג ו') אויבי שקר (תהלים ל"ה י"ט) שקר רדפוני (שם ק"ט פ"ו) דובר שקרים (שם ק"א ז') בשקריהם ופחזותם (ירמיה כ"ג ל"ב) אך לשקר שמרתי (ש"א כ"ה כ"א), הפעל קל אם תשקר לי (בראשית כ"א כ"ג) הדגוש ולא שקרט בביתך (תהלים מ"ד י"ח) לא ישקר ולא ינחם (ש"א ט"ו כ"ט), בניס לא ישקרו (ישעיה ס"ג ח') ולא תשקרו (ויקרא י"ט י"א):

תמר. הוסכם שיוורה על המשכונת הדבר בעונה ויושר גדול, מזה אמרו ותמרת עשן (יואל ג' ג') כטעם והנה עלה קיטר הארץ וג' (בראשית י"ט כ"ח), אבל הוא סוג אם לישר אם לזולתו ואמרו ז"ל בית אבטינים

ומענין זה שמו שם לחלק המיוחד שהוא מנרגי הענבים הנקרא בלע"ז ראד"ס, אך כשהוא קטן בכמותו גם מתחלק גם מתחבר כרמות מה שנקרא בלע"ז פיצ"י"א, ואמרו אין אשכול לאכול (מכה ז' א'), כי זה המין ימצא ראשונה ברוב מבשר, כמו שיאמר בכורה אותה נפשי (שם) וזה המין ערב לאדם לאכול גם בראשונה גם אחר כן כמו שהוא מפורסם, והפליג לראות טוב הארץ כי המרגלים לקחו מן החלק הקטן, ועם זה היה גבול אחד בערך אל שאר הארצות, עד שכתוב וישארו במוט בשנים (במדבר י"ד כ"ג), וכן אשכול הכפר (שה"ש א' י"ד) כי כמו זה נמצא באותו המין, והפליג לשבח דרי האשה ההיא, ואמר ושידך לאשכולות ויותר מבואר שריך לאשכולות הנפן (שם ז' ח') כי היו קטנים וענילים כמו מה שנהנו המרדקדים בזה לומר פיניסא"ש, והנה לאשכולות האלף בפתח, ואולם הפעלים מזה השרש מן הקל ואני כאשר שכלתי שכלתי (בראשית מ"ג י"ד) למה אשכל גם שניכם (שם כ"ז ט"ה) כי תשכל מנשים אסך (ש"א ט"ו ל"ג) ואני שכולה וגלמודה (ישעיה מ"ט י"א), הדגוש רחליך ועוידך לא שכלו (בראשית ל"א ל"ח) תפלט פרתך ולא תשכל (איוב כ"א י') לא תהיה משכלה (שמות כ"ג כ"ו) שכלתי אברתי את עמי (ירמיה ט"ו ז') כאשר שכלה נשים חרבך (ש"א ט"ו ל"ג) אותי שכלתם (בראשית מ"ב ל"ו) מחוץ תשכל חרב (דברים ל"ב נ"ח) אעביר בארץ ושכלתה (יחזקאל י"ד ט"ו) וחיה רעה ושכלך (שם ה' י"ז) והארץ משכלת (מ"ב כ' י"ט) ולא יהיה עוד מות ומשכלת (שם שם כ"א) ומשכלת גוים אף (יחזקאל ל"ו י"ג), הנוסף חציו כגבור משכל (ירמיה ג' ט"), ואולם מענין שכול האשכול אשר בנפנים נמצא מן הדגוש, ולא תשכל לכם הנפן (מלאכי ג' י"א), הטעם שהנפן לא תצמח אשכולות כי אחת מן המצאות בנפנים היא כמפורסם שהיו החלקים האלה קטנים בכמות:

שכן. בסין כבר קדם לנו שרש סכן בסמ"ך, שענינו הברל והפרש וכן יחוייב שיהיה שרש זה, ולא נמצא מזה רק שם לכלי הברזל החותך שנהוג לחתוך לחם ובשר בעת האכילה שהוא מבריל ומפריש לחולק ומחלק המפורסם ושמט סכין בלעך (משלי כ"ג ב'), וזה כי הוא מדבר על אדם כשהוא יושב לאכול בשלחן המוסלים והגדולים כמ"ש שם כי תשב ללחום את מושל (שם שם א') בדרך כל אוכל כמ"ש שלפניו יביאו סכין לחתוך הלחם והבשר והדומה לזה ממונו, וצוהו שלמה אל תתאו למטעמותיו וכ' עד שאמר לו כי אם הכרח שישב ויסב בשלחנו לאכול כי יצוהו המושל שלא יהא נמשך באכילה, אבל הסכין שבירו ולפניו שהוא מיוחד לחתוך כדי

היו בקיאים על מעשה הקמרת ולא רצו ללמד ושלחו והביאו אומני מאלכסנדרה והיו יודעים לפטם כמוהם אבל לא היו יודעין להעלות עשן שהללו מתמר ועולה כמקל והללו מפצל לבאן ולכאן (יומא ל"ח.), וכי ראו שהדקל תנועתו בצמיחתו הוא בזה התאר, קראו לו שם מזה וכן לפרי ואמרו זאת קומתך דמתה לתמר (ש"ר ז' ח') גם תמר ותפוח (יואל א' י"ב) ושבעים תמרים (שמות ט"ו כ"ז), ומ"א כתמר מקשה (ירמיה י"ה ה') וידוע כי לזה העין לא יצאו ענפים מכאן ומכאן עד שיגיע אל העליון מאד, וכן והיא יושבת תחת תמר דבורה (שופטים ד' ה'), ונכון שיהיה תמר סמין שלה ועד שישרש, היו משימים שם לילדה שם תמר, כמו שנהוג אצלנו בנות, וגם מצד דמיון לכל זה קראו כן מינים בלים וציורים שהיו עושים במלאכה, ואמרו ותמרה בין ברוב לברוב (יחזקאל מ"א י"ח) מקלעות ברובים ותמורות (מ"א ו' ל"ב), ותמרים מפו ומפו (יחזקאל מ"א כ"ו) ועשוי ברובים ותמרים (שם מ"א י"ח), ומדעתי לא אל חנם היו עושים תמרות אצל ברובים, כי אין ספק שכל מעשה המשכן ובוה עיקר מעשה המקדש שהיה לחקות, היה כ"ז לציור ולחקות במלאכה מה שעשה השם בשלשה העולמות בטבע וכבר הארכתי ע"ז במקום אחר¹:

תזון. מונח על מין בלוי ושלמות כמו תמם בפלס דגן כי למה לא הפעל קל חסדי י"י כי לא תמנו (איכה ג' כ"ב) תמנו חפש מחופש (תהלים ק"ד ז') האם תמנו לנע (במדבר י"ז כ"ח) הטעם רמז לעם בכלל, שגם המדברים בכלל:

תנן. לא מצאנו מזה רק שם מין מימי ודומה לו מין ארצי, והוא מענין סוג תנה שאזכור עוד, ויהי לתנן (שמות ז' י') כפיר ותנן (תהלים צ"א י"ב) בלעני בתנן (ירמיה נ"א ל"ד) גם תנן חלצו שד (איכה ד' ג') וכן מען תנן (ירמיה ט"ו י') סוג או מין, ובא בט"ם שהוא נכון כמו התנים הגדול הרובץ (יחזקאל כ"ט ג') ובלשון נקבות לתנות מדבר (מלאכי א' ג'):

תנך. לא מצאנו רק שם לחלק מה מן האוון, על תנוך און (ויקרא י"ד י"ד) ואין לנו רק מה שאמרו בספרא שהוא הגדר האמצעי שבתוך האמצעי: